

КОРУПЦИЯТА В ЧАСТНИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ

КОРУПЦИЯТА
В ЧАСТНИЯ СЕКТОР
В БЪЛГАРИЯ

Настоящият анализ е пръв опит за системно изследване на проблемите на частната корупция в България. Разработена е методология за измерване на корупцията в частния сектор и са анализирани характеристиките и степента на разпространение на това явление, неговите специфични параметри, както и най-сполучливите индикатори за неговото измерване и оценка. Проблемът частна корупция е сравнително нов за изследователската и аналитичната практика, тъй като по принцип се приема, че корупцията е преди всичко проблем на държавното управление и в този смисъл не се отнася до управлението на собствеността в частния сектор. Данните от *Барометъра на частната корупция* показват, че в частния сектор се наблюдават явления и практики, които са до голяма степен подобни на общата корупционна среда в страната.

Автор:
Александър Стоянов

Редакционен съвет:
Огнян Шентов
Атанас Русев
Моис Файон

Центърът за изследване на демокрацията благодарни за бележките и предложенията на рецензентите:

доц. д-р Тодор Яльмов,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
доц. д-р Георги Петрунов,
Университет за национално и световно стопанство

С финансовата подкрепа на Европейския съюз и на Българо-швейцарската програма за сътрудничество.

BULGARIAN-SWISS COOPERATION PROGRAMME
БЪЛГАРО-ШВЕЙЦАРСКА ПРОГРАМА ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО

ISBN: 978-954-477-329-8

© **2018, Център за изследване на демокрацията**
Всички права запазени.

Център за изследване на демокрацията
ул. „Александър Жендов“ 5
София 1113
тел.: (+359 2) 971 3000
факс: (+359 2) 971 2233
csd@online.bg,
www.csd.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЗЮМЕ	7
1. МЕТОДОЛОГИЯ	11
2. ПРЕЧКИ ПРЕД РАЗВИТИЕТО НА БИЗНЕСА: КОРУПЦИЯ И РЕГУЛАЦИИ	21
3. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ПРЕСТЪПНОСТТА И КОРУПЦИЯТА	29
4. ОПИТ С КОРУПЦИЯ	43
5. СКЛОННОСТ КЪМ КОРУПЦИЯ	49
6. ОБЩИ НАГЛАСИ И ОЦЕНКИ КЪМ ЧАСТНАТА КОРУПЦИЯ И КОРУПЦИОННОТО ПОВЕДЕНИЕ	59
7. ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА КОРУПЦИЯТА.....	65
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	71
ПРИЛОЖЕНИЕ 1. ДАННИ И МЕТОДИ	75
ПРИЛОЖЕНИЕ 2. ВЪПРОСНИК.....	79

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ

Фигура 1.	Структура на използваните в Барометъра на частната корупция индикатори.....	19
Фигура 2.	Оценка за степента на негативно въздействие на регулациите върху развитието на фирмата (%).....	22
Фигура 3.	Относителна тежест на фактори, възпрепятстващи бизнеса, според големина на фирмата.....	24
Фигура 4.	Представи за разпространението на различни групи престъпления в страната (% на посочилите всяка група)	30
Фигура 5.	Разпространение на договорености за неконкуриране между компаниите в сектора.....	31
Фигура 6.	Наличие на споразумения за неконкуриране (% отговорили „често“ или „много често“)	32
Фигура 7.	Разпространение на корупция на административно и политическо равнище (% отговорили „често“ или „много често“)	33
Фигура 8.	Оценки за вероятността на различни корупционни сценарии на фирмено равнище (% на оценките „случва се много често“ и „случва се често“)	34
Фигура 9.	Оценка на риска от корупция в сектора в собствената фирма (%)	35
Фигура 10.	Оценка на риска от корупция по дейности в собствената фирма (%)	35
Фигура 11.	Опит с корупционен натиск (%).....	43
Фигура 12.	Инициатори на корупционната сделка/корупционния натиск (%).....	44
Фигура 13.	Оценка на чувството за вина при изпълнение на нелегитимни разпореждания на висшестоящи (%).....	51
Фигура 14.	Оценки за полезността на корупцията за развитието на бизнеса (%).....	59
Фигура 15.	Приемливост на корупцията, ако е широко разпространена сред служителите във фирмата (%).....	59
Фигура 16.	Очаквания за резултатите от частната корупция върху приходите (%).....	60
Фигура 17.	Въздействие на конфликта на интереси върху бизнеса (%).....	60
Фигура 18.	Наличие на антикорупционни мерки в частния сектор (%)	65

РЕЗЮМЕ

Проблемът с корупцията в частния сектор е сравнително нов за областта на корупционните изследвания. Преобладаващото мнение е, че за корупция може да се говори преди всичко във връзка с отношенията между държавата и частния сектор (администрацията оказва нерегламентирани платени услуги на частния сектор и гражданите), а не вътре в частния сектор, където подобни отношения се класифицират като кражба, измама, присвояване и др.¹ В този смисъл корупцията се разглежда преди всичко като проблем на държавното управление и начина на употреба и злоупотреба с публична власт.

Възможността определен тип действия вътре в частния сектор да се разглеждат като корупция произтича от особените структури на фирмите като колективни актьори. В повечето случаи наетите служители на фирмите получават от своите ръководители дискреционна власт; нерядко някои служители се възползват в това, за да сключват сделки за себе си в ущърб на фирмата, като по този начин злоупотребяват с предоставената им власт². Основните резултати, представени тук³ имат преди всичко методологическо значение, тъй като методиката за изследването на корупцията в частния сектор е в процес на развитие. Независимо от това, събраната информация съдържа интересни сведения за това явление и позволява да се направят някои (не особено позитивни) обобщения.

Частният сектор в страната оценява като **умерено възпрепятстващи регулативните действия на публичната власт**. В това отношение България, в сравнение с други страни – членки на ЕС, се намира до средните за ЕС28 стойности – фирмите, които оценяват регулациите като пречка пред развитието на бизнеса са „нормално много“ (приблизително всяка трета). Основен проблем според повечето фирми е наличието на пазара на неконкурентни практики. За тях спомагат както механизмите на държавна регулация и начинът на тяхното прилагане, така и трайно установилите се в бизнес сектора пазарни практики. Очевидно е, че усилията на държавата в това отношение са недостатъчни и недобре насочени.

¹ Виж например: Andvig, J., Fjeldstad, O.-H., Amundsen, I., Sissener, T., Søreide, T., 2001. Corruption. A Review of Contemporary Research. Chr. Michelsen Institute., p. 1-5.

² Някои по-нови изследвания в областта на частната корупция, които използват подобна методология са например: Sööt, M.-L., Johannsen, L., Pedersen, K.H., Vadi, M., Reino, A., 2016. Private-to-private corruption: Taking business managers' risk assessment seriously when choosing anti-corruption measures, in: 2016 OECD Integrity Forum.; Johannsen, L., Pedersen, K.H., Vadi, M., Reino, A., Sööt, M.-L., 2016. Private-to-Private Corruption.

³ Изследването, на което се основава анализът се обозначава в текста като „Барометър на частната корупция“. Неговите методологически параметри са описани подробно в Приложение 1 и в Приложение 2.

Що се отнася до общата среда, в която работи частният сектор, три типа престъпления се оказват най-проблематични: **корупция (69,5 %), сив сектор на пазара на труда (56,7 %) и измами (53,7 %)**. Те са най-значими както средно за всички фирми, така и в разрез по големина на фирмата и сектора. Корупцията има дори по-голяма от средната значимост като проблем при малките (85,7 %) и средните и големите фирми (85,7 %). Сред видовете проблематични престъпления, за немалък брой фирми е прането на пари (43,3 %). Като цяло подобна структура на оценките би следвало да показва наличието на съществени проблеми на бизнес средата. Доминиращото мнение на фирмите е, че работят в несигурна обстановка, в която не се спазват законите и правилата.

Практиката за **елиминирание на пазарните принципи** чрез различни методи като корупция, и специално чрез нелегитимни споразумения за неконкуриране, се оказва сравнително широко разпространена в частния сектор. Средно всяка пета фирма оценява наличието на подобни споразумения като нещо, което се среща „много често“ или „често“.

Що се отнася до някои от най-често срещаните сценарии/форми на корупция в отношенията между държавата и частния сектор, се очертава една силно притеснителна обща картина. Средно 70-75 % от ръководителите на фирми посочват, че подкупи на/за политици, подкупи на административно ниво, клиентелизъм и завладяване на държавата се срещат много често или често.

Основното, което характеризира **оценките за разпространение** на различни сценарии на частна корупция (т.е. отношенията между фирми в частния сектор и отношенията служител – фирма) е, че повечето форми на корупция (с изключение на измамите от страна на служители) се срещат много често или често. Най-често срещани са корупционните сценарии „непотизъм и конфликт на интереси при търгове“ (64,9 %) и „даване на подкупи от посреднически фирми“ (66,9 %). Оценките за вероятността от настъпването на негативни последици при реализация на различните корупционни сценарии са значително по-ниски. Като цяло може да се каже, че **в частния сектор практики, свързани с корупция и намаляването на честността и прозрачността на бизнеса, са широко разпространени**. В тази доминирана от корупционни практики на фирмено равнище среда вероятността от разкриване и санкция е сравнително ниска, и в този смисъл много от нелегитимните сделки на фирмите и техните служители остават ненаказани.

Данните за конкретен опит на ръководителите на фирми с **корупционен натиск** показват, че той е **значителен**. Приблизително всеки пети ръководител на фирма е чувал, че на някого във фирмата са предлагани подкупи през последната година. Наличието на частна корупция в подобни размери съществено изкривява пазарната среда, води след себе си масово прилагане на практики, които рушат нормалната пазарна конкуренция, и в крайна сметка понижават ефективността и конкурентоспособността на частния сектор. Друг аспект на същия

проблем е това, че противодействието на частната корупция е преди всичко задължение на собствениците на фирми и в този смисъл на това явление не може да се противодейства с познатите в публичния сектор политики.

Склонността към корупция сред фирмите в частния сектор е висока. Едва 46,3 % от интервюираните ръководители биха отхвърлили предложение за корупционна сделка, ако резултатите от нея са добри за фирмата. Безусловно подобен тип сделка биха подкрепили 9,4 %. Този относителен дял нараства на 65,4 %, ако сделката е неблагоприятна за фирмата, като безусловната подкрепа при този сценарий е значително по-ниска – 0,6 %. Готовността да се участва в корупционни отношения се наблюдава сравнително често както сред клиентите на частните фирми, така и сред техния персонал. Известен превес в това отношение имат клиентите на фирмата: тези, които никога не биха участвали с корупционни сделки са с около 10 % по-малко в сравнение със служителите на фирмата.

Въпреки **утилитарното отношение към корупцията**, ангажираните в частните фирми показват преобладаващо негативно отношение към сделки с корупционен характер. Като **полезна** (изцяло или донякъде) корупцията се оценява едва от около 13 % от фирмите. На фона на негативното отношение към полезността на корупцията се открояват и някои изключения сред специфични категории представители на бизнеса: работещите в средни и големи фирми, заемащите мениджърски и финансово-счетоводни позиции и хората със сравнително дълъг трудов стаж, които оценяват корупционните отношения като допринасящи за ускоряването на бизнеса.

Сред оценяваните три **„меки“ антикорупционни мерки**, най-широко разпространен сред фирмите е т.нар. етичен кодекс, т.е. система от правила за извършване на дейностите във фирмата, контакти с клиенти и доставчици. Общо 32,9 % от фирмите съобщават за наличието на подобен кодекс, като в около 70 % от случаите на наличен кодекс той се спазва от служителите на фирмата. Другите две **„меки“ антикорупционни мерки** са значително по-слабо разпространени – специална защита на подаващите сигнали за корупция (7,3 %) и обучение по антикорупция (3,7 %).

Що се отнася до относителната ефективност на различни антикорупционни мерки, то доминиращото **предпочитание на ръководствата на фирми е към т.нар. „твърди“ мерки, т.е. политики и мерки**, които утвърждават системата на делегиране на власт и правомощния във фирмата от принципала към агентите (служителите) и системата за контрол и санкции за спазването на утвърдените в тази връзка правила. В този смисъл като относително най-ефективна според ръководителите на фирми е мярката – „прекратяване на договорите за наемане на нарушителите“ следвана от мярката „развитие на вътрешна система за контрол“. Като най-малко ефективни се оценяват т.нар. **„меки“ антикорупционни мерки** като обучение, гореща линия за анонимни сигнали и др.

1. МЕТОДОЛОГИЯ

Изследването на корупцията има сравнително дълги традиции и принципно обхваща два типа отношения „публична власт – бизнес сектор“ и „публична власт – граждани“. Повечето разработки по проблемите на корупцията обикновено изхождат от определен начин на дефиниране на областта, в която се проявяват корупционните отношения: взаимодействието между правителството (държавата) и пазарната икономика. Ендогенен за това взаимоотношение фактор е държавата⁴, тъй като нейните структури и механизъм на действие често предоставят възможности, които се определят като злоупотреба с власт. Елементарната и най-често използвана и модифицирана дефиниция за корупцията е, че това е злоупотреба с власт с цел лична облага⁵. Изследването на корупцията се оказва теоретично и емпирично трудно поради неговия скрит характер, заради което изследователите често трябва да разчитат на измерители, които в практиката се разглеждат малко или повече като „меки“ и/или „ненадеждни“.

Първите разработки и изследвания на Центъра на изследване на демокрацията по проблемите на корупцията са от 1998 г.⁶ Към настоящия момент, двадесет години по-късно, и теорията, и практиката на изследването и измерването на корупцията са значително по-развити. Натрупан е опит в противодействието на корупцията чрез разработването и прилагането на антикорупционни политики и мерки. В течение на годините Центърът също разработи и приложи редица нови методи за изследване, измерване и анализ на корупцията. Ежегодно публикуваният *Доклад за оценка на корупцията*, който получава значимо обществено и политическо внимание, представя редовно данни за състоянието на корупцията в страната⁷. В рамките на *Инициативата за развитие и почтеност в Югоизточна Европа* бяха направени подобни изследвания и разработени аналитични доклади за голяма част от страните в Югоизточна Европа през 2001, 2002 и 2015 г.⁸

Въпреки значителните усилия (в това число на редица български правителства), е трудно да се каже, че проблемът корупция е в някаква степен овладян или управляем и/или, че мерките за противодействие на корупцията са траен и неотменим елемент на управлението. Пе-

⁴ Виж: Andvig, J., Fjeldstad, O.-H., Amundsen, I., Sissener, T., Søreide, T., 2001. Corruption. A Review of Contemporary Research. Chr. Michelsen Institute., p. 1-5.

⁵ Виж: Tanzi, V., 1998. Corruption around the World: Causes, Consequences, and Cures. IMF Working Paper.

⁶ Чисто бъдеще. София: Център за изследване на демокрацията, 1998.

⁷ Всички Доклади за оценка на корупцията, публикувани от Центъра, са достъпни на адрес: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=1339>

⁸ За повече подробности и данни виж: Shentov, O., Stefanov, R., Todorov, B., 2016. Shadow Power. Assessment of Corruption and Hidden Economy in Southeast Europe. Center for the Study of Democracy, Sofia.

риодите на прогрес (намаляване на корупцията) преминават в периоди на регрес и в този смисъл, по отношение на административната корупция, положението в страната през 2016 г. не е радикално различно от положението през 1999 г. или 2000 г.⁹

Трудностите на антикорупцията не са само български проблем. Те се срещат в повечето страни, в които е налице ситуация, която се описва като системна корупция, т.е. корупция, която се проявява с висок интензитет на всички равнища на управление в повечето от познатите в световната практика форми. Този проблем обаче е смущаващ за постсоциалистическите страни на Централна и Източна Европа, тъй като много от тях са вече държави – членки на Европейския съюз, т.е. са в среда, в която системната корупция не може да бъде толерирана. Един от опитите за принос към разрешаването на този проблем бе разработената от Центъра за изследване на демокрацията в периода 2013 – 2015 г. методология за измерване и оценка на **прилагането на антикорупционните политики** и мерки на равнището на публичните институции¹⁰.

Прякото изследване на корупцията в бизнес сектора чрез прилагането на *Системата за мониторинг на корупцията* започва почти едновременно с изследванията на административната корупция. През периода 2000 – 2015 г. диагностиката на бизнес сектора се провежда почти всяка година, включва система индикатори, основани на опита, и индикатори, основани на представите, и обхваща представителни извадки на ръководители на между 400 и 500 компании в цялата страна. Повечето изводи, свързани с корупцията в бизнес сектора, са публикувани в *Докладите за оценка на корупцията*. Основните групи индикатори, описани в диагностиката на корупцията в бизнес сектора, обхващат:

Индикатори, основани на опита

- Участие в корупционни сделки (даване на подкуп на служители в публичния сектор)
- Корупционен натиск (предложения за участие в корупционни сделки)

Индикатори, основани на представите

- Важност на корупцията като социален проблем
- Разпространение на корупцията
- Разпознаване на основни корупционни практики
- Склонност към корупция
- Мотивация за участие в корупционни сделки
- Оценки на антикорупционните мерки на правителството

⁹ Виж: State Capture Unplugged. Countering Administrative and Political Corruption in Bulgaria, 2016. Center for the Study of Democracy, Sofia.

¹⁰ За повече подробности във връзка с методологията, обозначавана с термина МАКПИ виж: Stoyanov, A., Gerganov, A., Di Nicola, A., Costantino, F., 2015. Monitoring Anti-Corruption in Europe. Bridging Policy evaluation and corruption measurement. Center for the Study of Democracy, Sofia.; Stoyanov, A., Gerganov, A., Di Nicola, A., Costantino, F., Terenghi, F., 2015. Mapping Anticorruption Enforcement Instruments. Center for the Study of Democracy, Sofia.; Стоянов, А. и А. Герганов. Антикорупция. Прилагане и оценка на антикорупционни мерки и политики (МАКПИ). София: Център за изследване на демокрацията, 2017.

Резултатите от тези изследвания за България поставят въпроса за частната корупция още през 2005 г.¹¹ Като цяло те показват една неустойчива тенденция на подобряване и влошаване на корупционната ситуация в страната, която се характеризира с няколко по-важни особености.

Първо, тенденцията да се правят опити за сключване на корупционни сделки (корупционен натиск), както и превръщането на тези опити в реални сделки, намалява до известна степен след 2007 г., когато страната става член на ЕС. Основна причина за това е, че чувствително намалява значението на един от ключовите прокорупционни фактори – корупцията в митническата администрация.

Второ, след 2007 г. се формират нови области на корупционни отношения (например обществени поръчки), чието значение нараства поради значително по-големия обем от европейски средства, които страната усвоява. В резултат корупционната ситуация през 2015 г. се оказва по-благоприятна, но все пак подобна на ситуацията през 2000 г., когато започва прилагането на *Системата за мониторинг на корупцията*.

**ТАБЛИЦА 1. РАВНИЩЕ НА КОРУПЦИОНЕН НАТИСК
В БИЗНЕС СЕКТОРА**

Намек, че трябва да се плати подкуп	2000 (%)	2015 (%)
Във всички случаи	2,0	1,9
В повечето случаи	18,7	3,0
Рядко	34,1	12,2
Никога	45,2	83,0

Източник: Система за мониторинг на корупцията.

**ТАБЛИЦА 2. УЧАСТИЕ В КОРУПЦИОННИ СДЕЛКИ
В БИЗНЕС СЕКТОРА (2015, %)**

Дадени пари на служител в публичния сектор	Пари	Подаръци	Услуги
Във всички случаи	1,9	2,2	1,9
В повечето случаи	3,0	3,0	3,0
Рядко	12,2	13,3	15,2
Никога	83,0	81,5	80,0

Източник: Система за мониторинг на корупцията.

¹¹ Виж: Антикоруptionните реформи в България. София: Център за изследване на демокрацията, 2005, с. 106-110.

Трето, въпреки че е налице намаление на склонността на бизнеса да участва в корупционни сделки, доминиращата представа е, че администрацията е корумпирана и в този смисъл използването на корупционни механизми е както неизбежно, така и своеобразна защитна стратегия на бизнеса.

Проблемите на бизнес корупцията (държава – бизнес) и различните типове престъпления, които са характерни за бизнес сектора, е също доста широко оценяван, изследван и анализиран проблем. Повечето международни одиторски и аналитични компании регулярно изследват бизнес рисковете, свързани с корупция и подобни на корупцията престъпления и/или лоши практики като сговор, измама, кражба, конфликт на интереси и др. Публичната страна на отношението бизнес – държава придобива нарастваща значимост за ЕС и ЕК. Изследването Евробарометър вече има три издания по проблемите на бизнес корупцията¹².

Основен проблем е, че отношенията „бизнес – бизнес“ по принцип не са изучавани със същата честота и равнище на подробност, и поради това изследването на корупцията **вътре в рамките на частния сектор** е сравнително нова област. Наличните опити в това отношение в последните години не са много¹³. Особеностите на тези отношения не са съвсем безспорни и се нуждаят от специално дефиниране и изясняване, за което се прави опит по-долу.

Изясняването на формите и проявленията на корупцията най-често се прави като към нея се прилагат различни форми на уточнение, свързани с вида на властта, вида и формите на злоупотреба, както и формите на облага. Възможни алтернативи за изясняване на дълбочинните особености на корупционните отношения са теорията за рационалния избор в нейната интерпретация от Дж. Колман и ПАК анализа (Принципал-Агент-Клиент). Тези два подхода (или по-скоро елементи на един и същ подход към социалния процес) се използват главно, за да се направи едно по-детайлно описание на корупцията като елемент на социалния обмен, по-точно като специфичен вид социален обмен. Поради естеството на обхващаните аспекти на отношенията между колективни и индивидуални актьори, ПАК дава възможност сравнително пълно да се **опишат** корупционните транзакции и да се очертаят техните особености. Според някои автори обаче, подход, основан на ПАК е или прекалено икономически (тъй като изхожда от отношенията на собственост и контрол), и/или недостатъчно добър, тъй като конструираните на основата на ПАК антикорупционни интервенции се оказват неуспешни¹⁴. Съществено

¹² Виж: TNS Opinion & Social, 2015. Flash Eurobarometer 428: Businesses' attitudes towards corruption in the EU.; TNS Political & Social, 2017. Flash Eurobarometer 457: Businesses' attitudes towards corruption in the EU. Report. European Union, Brussels.; TNS Political & Social, 2014. Flash Eurobarometer 374: Businesses' attitudes towards corruption in the EU. European Commission, Directorate-General for Home Affairs, Brussels.

¹³ По-нови разработки в това отношение са анализите на изследване по проблемите на частната корупция в Дания и Естония. Виж: Sööt, M.-L., Johannsen, L., Pedersen, K.H., Vadi, M., Reino, A., 2016. Private-to-private corruption: Taking business managers' risk assessment seriously when choosing anti-corruption measures, in: 2016 OECD Integrity Forum.

¹⁴ Виж: Heywood, P.M., 2017. Rethinking Corruption: Hocus-Pocus, Locus and Focus. Slavonic and East European Review 95, 21-48.

при изработването на една добра дефиниция на корупцията, която да доведе до извеждане на адекватни индикатори за измерване, е фокусирането на дефиницията върху **описанието**, а не върху обяснението.

Типичната сделка на социален обмен, на която е основан социалният процес изобщо, е размяната на ресурси между актьори¹⁵. На основата на разделението на труда всеки актьор създава блага, услуги и др. от определен вид. Тези блага са „неговите ресурси“, ресурсите, с които той участва в социалния обмен. Отношението между него и неговите ресурси е отношение на „**контрол**“, т.е. възможността му да определя как ще бъде използван даден ресурс. Поради това че даден актьор създава ограничен набор от ресурси, неговото възпроизводство е възможно само ако обменя ресурси с останалите актьори. Ресурсите, които актьорът не притежава, но е необходимо да придобие, за да се възпроизвежда, са такива, към които той има „**интерес**“. В този смисъл социалният процес представлява серия от разменни сделки, в които актьорите разменят ресурси, които контролират, срещу ресурси, към които имат интерес. Както бе отбелязано по-горе, разменяните ресурси се разделят на няколко типа: материални ресурси (стоки, блага), услуги, контрол върху изхода от събития (възможността на даден индивид да определя – изцяло или отчасти – резултати от някакъв процес), контрол върху собствените действия (предоставяне на възможността индивидът да контролира някакви свои качества – например способности да извършва дадена дейност, красота, сила, благоразположение и т.н.). Този обхват на понятието ресурс обхваща практически всички елементи на социалния процес.

Макар всеки ресурс да е сам по себе си интересен за интерпретация, особено важен за описанието на структурите на социалния процес е ресурсът „контрол върху собствените действия“, защото чрез него се описват повечето властови структури и т.нар. **колективни актьори**. В контекста на този описателен модел например, стопанските субекти (фирми) са възможни, когато даден индивид контролира определени материални ресурси (сгради, техника и др.) и наеме на работа даден брой служители. Наемането представлява сделка, при която наемният служител предоставя на работодателя правото за „контрол върху собствените му действия“ за определен период от време и срещу това получава ресурсът „възнаграждение“ (пари и/или други блага).

За изясняване на корупционните отношения ресурсът контрол върху собствените действия е важен, защото: Първо, обяснява начина на възникване и начина на действие на колективните актьори. Колективните актьори (фирми, организации и др.) най-често възникват на базата на наемните отношения (продаване на правото за контрол върху собствените действия за определен период от време). Същността на това отношение е, че наеманият определя какво и как ще прави

¹⁵ Виж: Coleman, J., 1994. Foundations of Social Theory. Harvard University Press, Cambridge, New York, etc.

наеманият в течение на работното време. Второ, дефинира начина на **разпределение на властта** между наемания и наемащия. Наемащият е Принципал, който контролира ресурсите на колективния актьор. Наеманият е Агент на принципала, предоставил му е правото за контрол върху собствените му действия и е длъжен да изпълнява неговите нареждания и указания. Отношението между принципал и агент е едновременно отношение на власт и подчинение, и отношение на доверие. Доверието е необходимо, доколкото принципалът не може да следи и проверява всяко действие на агента, защото би се загубил смисълът на агентството. Трето, независимо от характера на работата си, агентът получава от принципала **делегирана власт** да контролира хора или процеси. Насрещното задължение е да използва тази власт по начин, определен от принципала и като защитава интересите на принципала. Злоупотреба с делегираната власт от страна на агента е налице, ако агентът работи по начин, който не е предписан от принципала и/или ако чрез действията си вреди на интересите на принципала.

От описанието по-горе следва, че наемното отношение при колективните актьори предполага работа на агентите в силно структурирана среда (наличие на множество правила и предписания за начина на работа) и среда, в която действат множество механизми на контрол, осигуряващи спазването на тези правила. Принципалът отговаря за създаването на правилата и за системите за контрол на тяхното спазване. Поради това че агентът работи от негово име и за негова сметка, принципалът е отговорен за всички действия на своите агенти (наемните служители). Както ползите, така и вредите от неговата работа са за негова сметка. С известно опростяване, може да се каже, че по-голямата част от колективните актьори, възникващи на базата на наемните отношения (продажба на правото за контрол върху собствените действия), принципно са от два типа: колективни актьори, основаващи се на отношенията на **собственост** (държавни и частни компании) и колективни актьори, които са част от бюрократичната система на държавата, т.е. организации, създадени за прилагане на различните елементи на **публична власт**. Основна разлика между тези два типа колективни актьори е статусът на принципала и механизмите, които дефинират неговото поведение.

Поведението на принципала на бизнес организациите се реализира в средата на пазара и водещ принцип на неговата оптимизация са **интересите на собствеността** – да възпроизведе вложените в дейността ресурси и да генерира печалба. Ограничителните условия на дейността на принципала са съществуващите в дадено общество закони и правила. Неспособността на даден принципал да се справи с тези възможности и ограничения води до генериране на загуби, и в крайна сметка до фалит. Поведението на принципала на публичните организации, т.е. колективни актьори, чиято цел е да изпълняват определена функция на публичната власт, има други оптимизационни критерии. Ограничителните условия за действията на принципала в тези условия са законите и правилата в дадено общество, както и конкретните закони и правила, които регулират дейността на всяка конкретна публична организация. Критерият за

успех на работата на публичната организация и на бюрократичната система като цяло не е печалбата, а доколко тази системи и под-системи изпълняват определени обществени функции и респ. поставените в това отношение цели и/или дадените политически обещания. Оценката дали дадена бюрокрация се справя с тези свои задачи не се получава автоматично от пазара (като при бизнес организациите), а на основата на избори, в които участват гражданите, имащи право да гласуват. Поради това че бюрократичната система има особена структура (много съподчинени равнища, политически ръководители и професионални администратори, разпределение по сектори, функции и региони), оценката на обществеността не е пряка за всеки служител или подсистема, а опосредена от избор/оценка на едно или друго политическо ръководство на държавата като цяло.

В бизнес сектора властта произтича от собствеността и принципалът би могъл да бъде определен като върховен или краен принципал, тъй като носи окончателна и пълна отговорност за съдбата на даден колективен актьор. В сферата на публичната власт въпросът за „върховния принципал“ е по-сложен поради йерархичната структура на бюрократичните системи. Всеки ръководител/принципал на дадена част от бюрократичната система на свой ред е подчинен на по-високо стоящата (административно) структура, която се явява негов принципал; поначало той е принципал спрямо подчинените му служители и агент на стоящите над него административни структури. Поради тази особеност на **властта, основана на собствеността, корупцията в частния сектор не се разглежда като еднопорядкова с корупцията в публичния сектор.** В частния сектор щетите от корупционни сделки са за принципала/собственика и не засягат обществения интерес или ресурс, а по-скоро изразяват нарушено доверие между принципал и агент (breach of trust). Една частна организация работи добре, когато създава желани от пазара продукти на ниска цена. Съответно на тези цели е сравнително просто логически да се декомпонират задълженията и функциите на всеки служител, които биха довели до този, желан от принципала резултат. Нещо повече, принципалът на частната организация в повечето случаи има властта да променя правилата с цел постигане на оптимален резултат.

В контекста на описаната система от отношения, корупцията (дефинирана като злоупотреба с власт с цел лична облага) представлява действие, при което във взаимодействие с „третата страна“ агентът започва да работи за собствените си интереси и по този начин злоупотребява с предоставената му дискреционна власт. Подобна злоупотреба е по принцип възможна както в частни организации (бизнес структури), така и в публични организации. Принципната разлика е, че при частните организации се злоупотребява с власт, предоставена от принципал, който е „краен“, т.е. работи със собствени средства и представлява собствения си интерес. При публичните организации принципалът изпълнява публична функция и на свой ред представлява интересите на общността (публичния интерес). При злоупотреба с власт в частните структури се „преразпределят“ частни ресурси,

докато при злоупотреба с публична власт се злоупотребява с публични ресурси и се променя начинът на изпълнение на съответните публични функции. В този смисъл много автори разглеждат злоупотребата с власт в частните организации като кражба и/или измама (обект на престъплението е частният собственик или частен интерес), а злоупотребата с власт в публичните организации като корупция (тъй като краен обект на престъплението е обществото или публичният интерес).

В определена степен това дали може да се говори за корупция в частния сектор е въпрос на дефиниране на понятието, тъй като в действията, свързани с корупцията, съществени определители са злоупотребата с власт и нарушаването на определени правила, разпоредби и принципи на работа. Например, и в публичния, и в частния сектор се правят търгове за купуване на ресурси; в този смисъл дали държавен служител взема подкуп от доставчик, за да възложи обществена поръчка, или служител в частна фирма взема подкуп от доставчик, за да предпочете неговата фирма, е общо взето действие, което е еднотипно. Наред с това все повече автори смятат, че границите между публичния и частния сектор стават все по-размити, тъй като новите методи за организация на публичните функции често предполагат възлагане на публични функции/дейности на частни подизпълнители – от управление на затвори до социални грижи¹⁶.

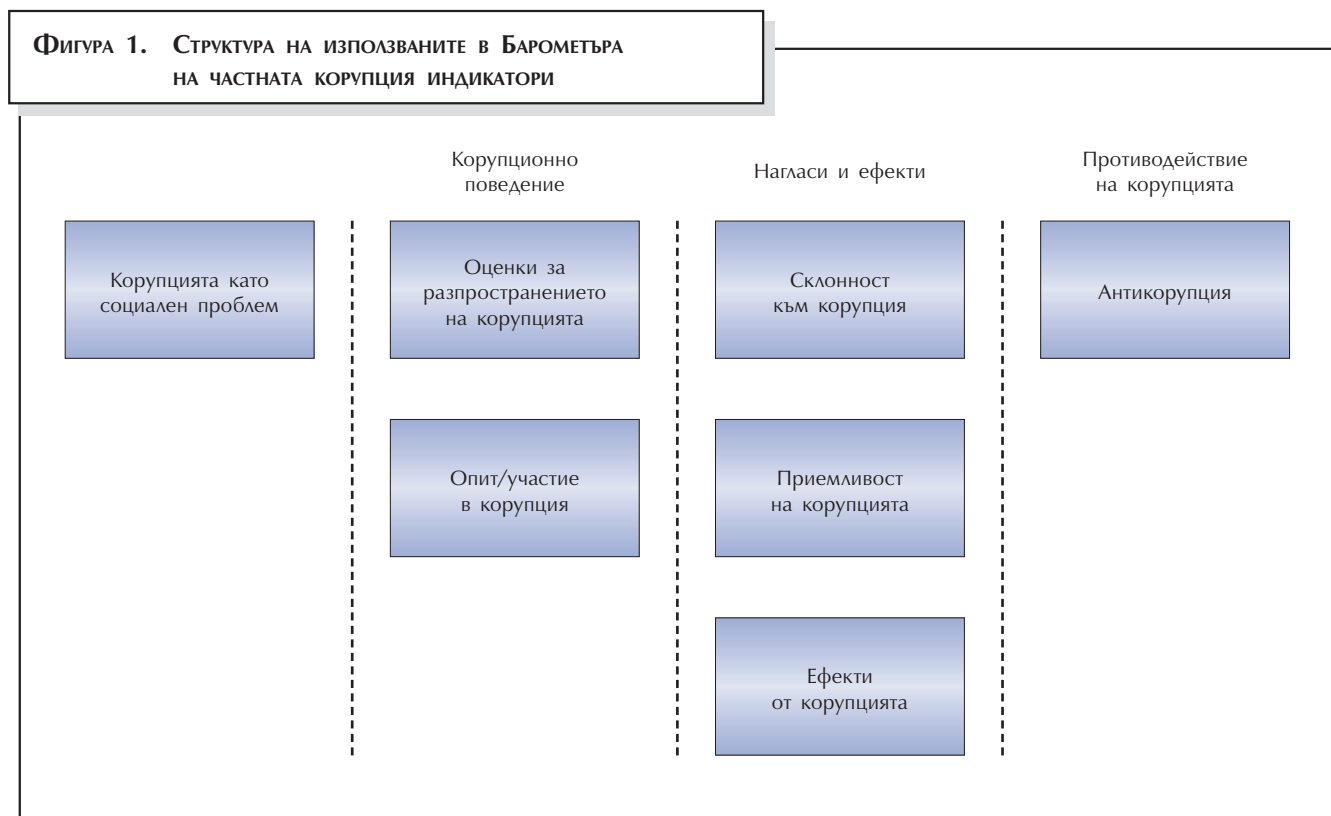
Изследването на частната корупция е насочено към оценка на мащабите и проникването на отделни форми на корупционно поведение, нагласите към корупция в частните предприятия, оценките за ефектите от корупцията за предприятията и наличието на мерки за противодействие на корупцията. В този план основните групи индикатори в изследването са разпределени с няколко групи (Фигура 1).

Методологически тази структура на индикаторите се характеризира с няколко особености:

Първо, установяването на корупционни отношения се основава както на индикатори, основани на опита, така и на индикатори, отразяващи представи. В първата група най-често се отчитат два показателя: участие в корупционни сделки и опит с корупционен натиск. Включени са въпроси, свързани с опита с корупционен натиск, разбираан като предложение за договаряне на корупционна сделка. Не се прави опит за директно измерване на участието в корупция, тъй като това би означавало респондентите да се самообвиняват и най-вероятно би довело до недостоверни резултати.

Второ, оценките за разпространението на различни форми на корупция се правят, като се оценява възприеманата честота на срещане на различни корупционни сценарии (форми на корупция).

¹⁶ Виж: Heywood, P.M., 2017. Rethinking Corruption: Hocus-Pocus, Locus and Focus. Slavonic and East European Review 95, 21-48.

Трето, там където това е възможно, в анализа са включени съпоставими данни от Евробарометър¹⁷. Основна причина за това е да се провери достоверността на получените данни. Макар *Барометърът на частната корупция* и Евробарометър да не са директно съпоставими, данните показват, че получените резултати за България очертават тенденции, сходни на наблюдаваните чрез Евробарометър.

Четвърто, структурата на индикаторите в *Барометъра на частната корупция* е направена така, че да дава възможност да се направи нещо като карта на частната корупция. В този смисъл това е изследване, което не си поставя за задача да изследва причините за частната корупция. Главната цел е да се тестват индикатори, които описват честотата и разпространението на различни форми на корупция в частния сектор.

Пето, поради описателния характер на изследването, използваните променливи не могат да се обособят в групите на фактори и резултати, като на тази основа се търси обяснителен модел на едно или друго явление. В този смисъл използването на регресионен или факторен анализ е неподходящо. Нещо повече, сравнително ограниченият обем на извадката прави използването на подобни методи за многомерен статистически анализ нецелесъобразно.

¹⁷ Става дума за изследването: TNS Political & Social, 2017. Flash Eurobarometer 457: Businesses' attitudes towards corruption in the EU. Report. European Union, Brussels.

2. ПРЕЧКИ ПРЕД РАЗВИТИЕТО НА БИЗНЕСА: КОРУПЦИЯ И РЕГУЛАЦИИ

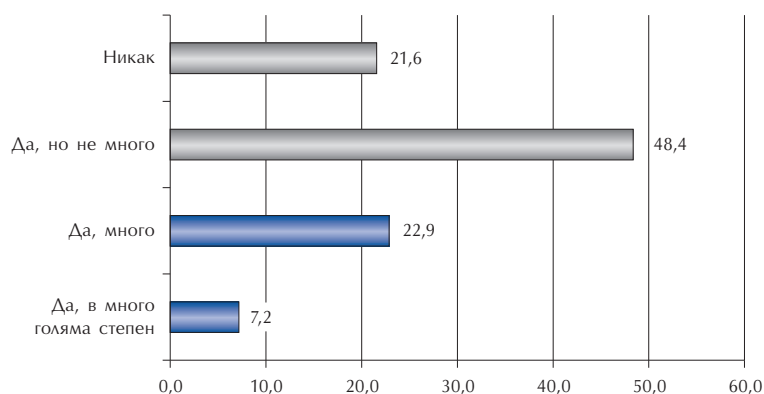
Общата среда, в която се развиват компаниите, се дефинира от множество параметри. Сред тях съществено значение имат регулативните намеси на държавата, които могат да спомагат или да пречат на развитието на бизнеса. Повечето анализи показват, че прекомерната намеса на държавата с контролни и регулативни практики (закони, стандарти и други нормативи) има две последици. От една страна, това води до понижаване на активността на фирмите и/или до намален интерес да се създават нови компании, тъй като силната или прекомерната регулация налага на бизнеса прекалено високи допълнителни разходи. От друга, съществуващите компании често са принудени да „оптимизират“ своите взаимодействия с държавата като прибегват повече или по-малко до неформални механизми. Най-често последните представляват различни форми на административна корупция, която цели или да редуцира необходимите усилия за съобразяване с въведените формални процедури, или да ускори прилагането на различни норми и правила от страна на бюрокрацията.

Въпросът с регулациите има и своя обратна страна: прекалено малкото регулации в една по същество регулирана среда създават възможности да се появяват компании, които злоупотребяват с възможностите на пазара и свободната конкуренция. По този начин те ограничават възможностите на пазарната саморегулация и изкривяват конкуренцията в своя полза, лишавайки други компании от съответния сектор от пазарни възможности. В този смисъл въпросът за степента и качеството на регулиране е винаги актуален и изисква постоянно внимание. В това отношение главна функция на държавата е да подпомага пазара и конкуренцията като противодейства на сили или процеси, които имат тенденцията да го разрушават – непазарни и неконкурентни практики.

Проблемът за **оценката на въздействието на регулациите** и средата върху бизнеса има връзка с оценката на въздействието на корупцията върху ефективността на бизнеса. От гледна точка на корупцията, методите и механизмите на държавна регулация често имат прокорупционен ефект, тъй като интересите за тяхното заобикаляне или пренебрегване с цел постигане на диференциални предимства лежат в основата корупционните отношения между бизнеса и държавата/правителството. Въпреки че това не засяга пряко проблемите на частната корупция, относителната тежест на регулационния режим е фактор, който формира общата среда за правене на бизнес и съответно поражда или не поражда прокорупционни интереси.

По отношение оценката на регулациите могат да се направят няколко по-обща извода:

ФИГУРА 2. ОЦЕНКА ЗА СТЕПЕНТА НА НЕГАТИВНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА РЕГУЛАЦИИТЕ ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ФИРМАТА (%)

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Първо, около една трета от фирмите оценяват като значителни или много значителни проблемите, които характера на регулациите създават в бизнес средата, докато останалите две трети ги оценяват като малки или незначителни (Фигура 2). В този смисъл оценката за среда е по-скоро неблагоприятна. Подобна е и очертана картина в изследването на Евробарометър (Таблица 3), в което извадката обхваща всички фирми в страната. Сравнително най-проблематични се оказват следните пречки пред бизнеса: чести промени в законодателството, сложност на ад-

министративните процедури, неадекватна инфраструктура и липса на адекватни процедури за възстановяване на дългове. Макар данните от Барометъра и Евробарометър да не са директно съпоставими¹⁸, те показват, че очертаната структура на оценките за основните регулационни препятствия пред бизнеса е доста сходна.

Второ, що се отнася до оценката за въздействието на регулациите върху бизнес средата, България не прави изключение от другите страни – членки на ЕС. Стойностите на оценките по много показатели са близки до средните стойности за ЕС28. Сравнително напред в негативен смисъл България попада по отношение на показатели, свързани с корупционни отношения, както и показатели, отразяващи състоянието на инфраструктурата и финансовия сектор. Може да се каже, че наблюдаваните оценки са близки до средните за ЕС28 и в този смисъл бизнес средата в страната не се различава драматично от средата в ЕС.

Трето, регулациите създават сравнително най-малки трудности в сектор хотелиерство и ресторантьорство, а сравнително най-големи в сектор услуги (Таблица 4). По отношение броя на заетите, не се наблюдават съществени различия между малки, средни и големи фирми.

¹⁸ Цитираното тук и по-нататък изследване на Евробарометър по проблемите на корупцията е проведено през 2017 г. и обхваща представителни извадки на фирмите в съответните държави. Неговото използване в настоящия анализ не е обусловено от стриктната съпоставимост на данните – Евробарометър се основава на национална представителна извадка, докато настоящото изследване обхваща само фирми от град София. Въпреки това, съпоставката между двата типа данни показва както известно сходство, така и възможност за приблизителна сравнителна оценка на изследваните показатели.

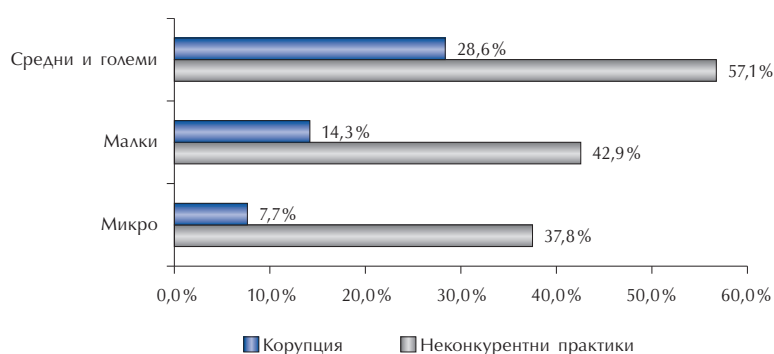
Прегледът на **основните фактори, влияещи негативно върху развитието на бизнеса** показва, че специфичните пречки пред фирмите са само косвено свързани с корупционните отношения. Водещо значение за фирмите имат неконкурентните практики, посочени от 39 % от изследваните фирми, данъците и регулациите (32,2 %), достъпът до кредитиране и политическата нестабилност (Таблица 5). Корупцията и инфраструктурата са едва на пето място (посочени от 9,1 % от фирмите).

Ако вторият по важност фактор (данъци и регулации) е пряко свързан с бизнес атмосферата и оценките му имат средно „нормални“ стойности (т.е. стойности, наблюдавани и в други държави, както и стойности, отразяващи факта, че държавата има своя роля в бизнес практиките), то факторът с най-голямо значение за изследваните фирми (неконкурентни практики) е косвено свързан с корупционни отношения. Без да могат да се посочат конкретни подробности, може да се каже, че поддържането на конкурентна среда е сред основополагащите задължения за регулирането на бизнес средата на правителството и неговите специализирани органи и агенции. Наличието на проблем в тази област, посочван от всяка четвърта фирма показва: 1) че свързаните с надзора на средата за конкуренция институции вероятно имат сериозни недостатъци и/или пропуски в своята работа; 2) опитите на много фирми да заобикалят честността и правилата в бизнеса често остават несанкционирани. Възможните обяснения за наличието на подобен остър проблем обикновено са две: 1) налице са основани на корупция успешни опити да се противодейства на усилията на институциите да се поддържа добра и конкурентна бизнес среда; 2) държавните институциите, които следва да работят в областта на защита на конкуренцията имат нисък капацитет и/или слаба мотивация за работа.

От гледна точка размера на фирмите, оценките за препятствията пред развитието на бизнеса съдържат някои специфични нюанси. Факторът „неконкурентни практики“ се оценява като най-значим от средните и големите фирми – 57,1 % (Таблица 6) и фирмите от сектор индустрия – 65,2 % (Таблица 7). Това потвърждава съмнението, че в определени отрасли вероятно е налице преднамерено усилие да се блокира конкуренцията, и че това е вероятно да става чрез използване на корупционни и/или нелегитимни лобистки механизми. В сравнение със сектор индустрия, оценките за относителната тежест на фактор „неконкурентни практики“ в сектор хотелиерство и ресторантьорство е значително по-малка (37,8 %).

Относителната тежест на оценките за фактор „корупция“ като препятствие пред бизнеса е сравнително малка – средно за всички изследвани фирми 9,1 %. По отношение на размера на фирмите ситуацията е по-различна: за средните и големите фирми корупцията се оказва фактор с по-голяма относителна тежест – 28,6 %. Като цяло относителната тежест на корупцията като препятстващ фактор расте с увеличение на размера на фирмата. Това вероятно говори за различното въздействие на определени елементи на бизнес средата в зависимост от размера на фирмата (Фигура 3).

ФИГУРА 3. ОТНОСИТЕЛНА ТЕЖЕСТ НА ФАКТОРИ, ВЪЗПРЕПЯТСТВАЩИ БИЗНЕСА, СПОРЕД ГОЛЕМИНА НА ФИРМАТА

Източник: Барометър на частната корупция.

За всички фирми водещо препятствие се оказват неконкурентните практики, посочени съответно от 37,8 % от микрофирмите, 42,9 % от малките фирми и 57,1 % от средните и големите фирми. Следващи по значение за микрофирмите са факторите данъци и регулации и достъп до кредитиране. За малките фирми следващи по значение фактори са достъпът до кредитиране и политическата нестабилност, докато при средните и големите фирми след фактора неконкурентни практики се нареждат еле-

менти на бизнес средата като данъци и регулации, корупция и инфлация.

Сравнително най-много препятстващи фактори са посочени в сектор индустрия – общо три елемента на бизнес средата пораждат загриженост и са посочени от 30 % или повече от фирмите (Таблица 7). Съответно в сектор търговия факторите са два, в сектор хотелиерство и ресторантьорство – един, докато в сектор услуги нито един фактор не получава относителна тежест повече от 25 %.

Таблицы към Глава 2: Пречки пред развитието на бизнеса

**ТАБЛИЦА 3. ПРОБЛЕМИ ПРИ ПРАВЕНЕТО НА БИЗНЕС
(ЕВРОБАРОМЕТЪР)¹⁹**

Критерии	България (%)	Негативен ранг на България ²⁰ (1=най-лош, 28=най-добър)	Средно за EU28 (%)	Най-добра стойност (%)	Най-лоша стойност (%)
Проблеми при правенето на бизнес (Общо „представява проблем“, %)					
– Равнище на данъците (р. 8)	31	27	63	20 (UK)	95 (EL)
– Бързо променящи се закони и политики (р. 10)	65	12	61	23 (IE)	93 (EL)
– Сложност на административните процедури (р. 12)	72	7	60	18 (EE)	87 (EL)
– Липса на процедури за възстановяване на дългове (р. 14)	68	9	49	7 (FI)	82 (IT)
– Рестриктивно трудово законодателство (р. 16)	47	15	48	9 (UK)	81 (IT)
– Неадекватна инфраструктура (р. 18)	62	5	44	11 (EE)	93 (RO)
– Достъп до финансиране и кредити (р. 20)	25	20	39	16 (UK)	76 (EL)
– Патронаж и непотизъм (р. 22)	58	5	38	6 (IE)	82 (RO)
– Корупция (р. 25)	62	4	37	2 (DK)	85 (RO)

Източник: Евробарометър, 2017.

¹⁹ Данните от Евробарометър се основават на публикацията: TNS Political & Social, 2017. Flash Eurobarometer 457: Businesses' attitudes towards corruption in the EU. Report. European Union, Brussels.

²⁰ Негативният ранг отразява позицията на България в обратен ред, предвид съдържанието на съответния показател. Когато става дума за разпространение на корупцията, по-високите стойности на даден показател са неблагоприятни. Обратно, ако става дума за вероятността да бъдат санкционирани участвалите в корупционни сделки, негативно значение има по-ниската стойност. Максималният ранг е 1 (най-добра стойност), а минималният – 28 (най-неблагоприятна стойност).

ТАБЛИЦА 4. ОЦЕНКА ЗА СТЕПЕНТА НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА РЕГУЛАЦИИТЕ ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ФИРМАТА СПОРЕД ГОЛЕМИНАТА НА ФИРМАТА И ОТРАСЪЛА (% , Q14 и Q1, Q2)

		Да, твърде много	Да, много	Не особено много	Не ограничават	Общо
Сектор	Индустрия	4,3%	26,1%	43,5%	26,1%	100%
	Търговия	12,1%	24,1%	53,4%	10,3%	100%
	Хотелиерство и ресторантьорство	1,6%	14,8%	49,2%	34,4%	100%
	Услуги	18,2%	54,5%	27,3%	0,0%	100%
Брой заети	Микро (0-9 души)	7,5%	22,6%	46,6%	23,3%	100%
	Малка (10-49 души)	7,7%	23,1%	61,5%	7,7%	100%
	Средна и голяма (50 повече души)	0,0%	28,6%	57,1%	14,3%	100%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 5. ОЦЕНКИ ЗА ФАКТОРИТЕ, ПРОТИВОДЕЙСТВАЩИ НА РАЗВИТИЕТО НА БИЗНЕСА/ФИРМАТА (% , Q25_1 – Q25_12)

		Относителен дял на респондентите
Q25_1	Неконкурентни практики	39,0%
Q25_3	Данъци и регулации	32,3%
Q25_5	Достъп до кредитиране	21,3%
Q25_7	Политическа нестабилност	18,3%
Q25_11	Корупция	9,1%
Q25_2	Инфраструктура	9,1%
Q25_10	Инфлация	7,9%
Q25_6	Организирана престъпност	7,9%
Q25_4	Функциониране на съдебната система	6,7%
Q25_8	Улична престъпност, кражби, липса на ред	6,7%

ТАБЛИЦА 5. ОЦЕНКИ ЗА ФАКТОРИТЕ, ПРОТИВОДЕЙСТВАЩИ НА РАЗВИТИЕТО НА БИЗНЕСА/ФИРМАТА (% , Q25_1 – Q25_12) (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

		Относителен дял на респондентите
Q25_9	Валутен курс	0,6%
Q25_12	Никое от изброените	12,2%
	Общо:	171,3%

* Сборът на относителните дялове надхвърля 100 %, тъй като респондентите са давали до два отговора.

База: Всички n=164.

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 6. ОЦЕНКИ ЗА ФАКТОРИТЕ, ПРОТИВОДЕЙСТВАЩИ НА РАЗВИТИЕТО НА БИЗНЕСА/ФИРМАТА, СПОРЕД РАЗМЕРА НА ФИРМАТА (% , Q25_1 – Q25_12 и Q1)

		Микро (0-9)	Малка (10-49)	Средна и голяма (50+)
Q25_1	Неконкурентни практики	37,8%	42,9%	57,1%
Q25_2	Инфраструктура	9,1%	7,1%	14,3%
Q25_3	Данъци и регулации	34,3%	7,1%	42,9%
Q25_4	Функциониране на съдебната власт	7,7%	0,0%	0,0%
Q25_5	Достъп до кредитиране	21,0%	28,6%	14,3%
Q25_6	Организирана престъпност	9,1%	0,0%	0,0%
Q25_7	Политическа нестабилност	18,2%	28,6%	0,0%
Q25_8	Улична престъпност, кражби, липса на ред	7,0%	7,1%	0,0%
Q25_9	Валутен курс	0,7%	0,0%	0,0%
Q25_10	Инфлация	6,3%	14,3%	28,6%
Q25_11	Корупция	7,7%	14,3%	28,6%
Q25_12	Никое от изброените	13,3%	7,1%	0,0%

* Сборът на относителните дялове надхвърля 100%, тъй като респондентите са давали до два отговора.

База: Всички n=164.

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 7. ОЦЕНКИ ЗА ФАКТОРИТЕ, ПРОТИВОДЕЙСТВАЩИ НА РАЗВИТИЕТО НА БИЗНЕСА/ФИРМАТА, СПОРЕД СЕКТОРА (% , Q25_1 – Q25_12 и Q1)

		Индустрия	Търговия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Q25_1	Неконкурентни практики	65,2%	40,3%	32,8%	16,7%
Q25_2	Инфраструктура	0,0%	9,7%	9,0%	25,0%
Q25_3	Данъци и регулации	34,8%	45,2%	20,9%	25,0%
Q25_4	Функциониране на съдебната власт	0,0%	6,5%	9,0%	8,3%
Q25_5	Достъп до кредитиране	26,1%	14,5%	26,9%	16,7%
Q25_6	Организирана престъпност	0,0%	16,1%	3%	8,3%
Q25_7	Политическа нестабилност	30,4%	19,4%	14,9%	8,3%
Q25_8	Улична престъпност, кражби, липса на ред	4,3%	3,2%	11,9%	0,0%
Q25_9	Валутен курс	0,0%	1,6%	0,0%	0,0%
Q25_10	Инфлация	4,3%	8,1%	6,0%	25,0%
Q25_11	Корупция	8,7%	9,7%	9,0%	8,3%
Q25_12	Никое от изброените	8,7%	6,5%	17,9%	16,7%

* Сборът на относителните дялове надхвърля 100%, тъй като респондентите са давали до два отговора.

База: Всички n=164.

Източник: Барометър на частната корупция.

3. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ПРЕСТЪПНОСТТА И КОРУПЦИЯТА

Представите за разпространението на престъпността и корупцията в страната не следва да се тълкуват като показател за тяхното реално разпространение, а по-скоро за наличието на подобен тип проблеми в комбинация с оценки за тяхната относителна важност за ръководствата на фирмите. Фактът, че става дума за показатели, отразяващи оценки и представи, не омаловажава получените резултати. Тяхната интерпретация обаче е особена: става дума за това доколко съответният проблем/явление се оценява като важен и значим; съответно, **оценяваните като важни и/или значими проблеми стават фактор в мотивацията на действията на фирмите**, в това число дали да се противопоставят или да участват (макар и с нежелание) в нелегитимни практики.

Определени форми на частна корупция (например даване на пари в брой като комисиони за сключване на сделка) са сравнително често срещана практика. Като изхождат от това знание за средата, **ръководителите на фирмите се изправят пред дилемата да платят в брой комисиона като особен вид „данък“ или да загубят сделка**. Много често решението е да се плати комисиона, тъй като алтернативата е загуба на бизнес.

Основните показатели²¹, използвани за оценка на разпространението на корупция и други видове престъпност са следните:

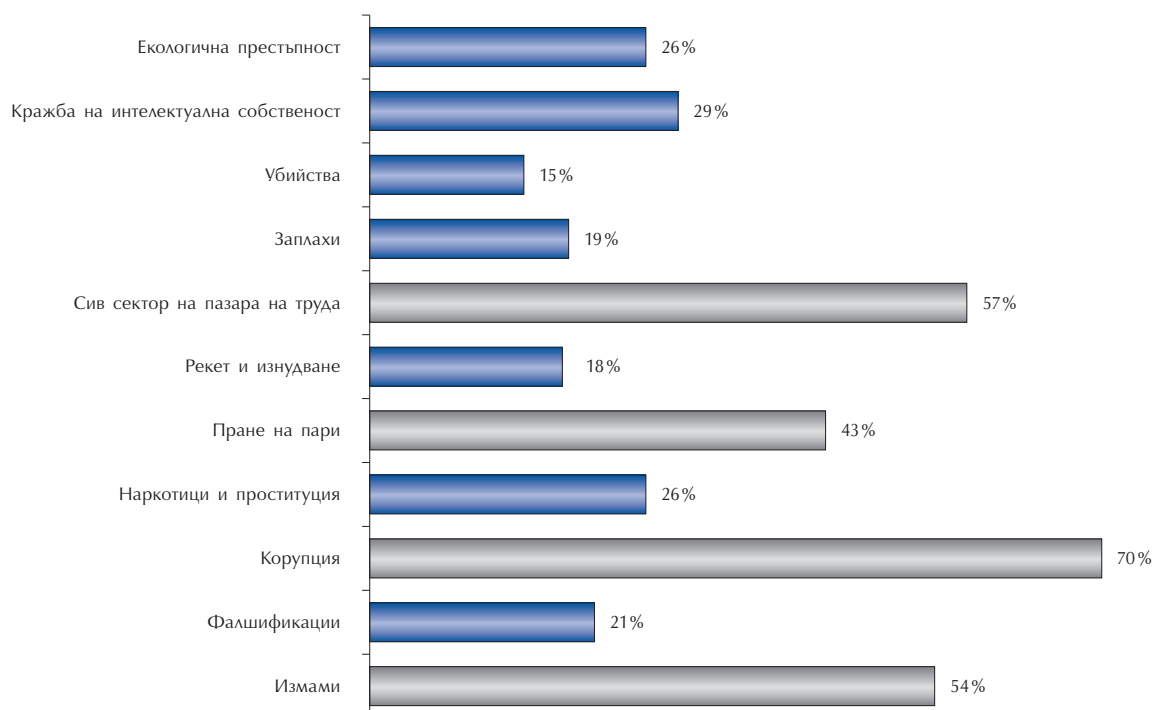
- Представи за разпространението на различни видове престъпност в страната
- Представи за разпространението на договорености за неконкуриране
- Представи за разпространението на различни корупционни сценарии на национално равнище
- Разпространение на сценарии на корупционно поведение на равнището на фирмата
- Представи за риска от корупция в собствения сектор
- Представи за риска от корупция за дейностите в собствената фирма

²¹ Изброените показатели са описани с термини, описващи начина на тяхната интерпретация. За справка са посочени номерата на въпросите от въпросника, които са задавани на ръководителите на фирми. За подробности, виж Приложение 2.

Представи за разпространението на видове престъпност в страната²²

Открояват се три вида престъпност, които са най-проблематични: корупция (69,5 %), сив сектор на пазара на труда (56,7 %) и измами (53,7 %) – (Фигура 4).

ФИГУРА 4. ПРЕДСТАВИ ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА РАЗЛИЧНИ ГРУПИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ В СТРАНАТА (% НА ПОСОЧИЛИТЕ ВСЯКА ГРУПА)

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

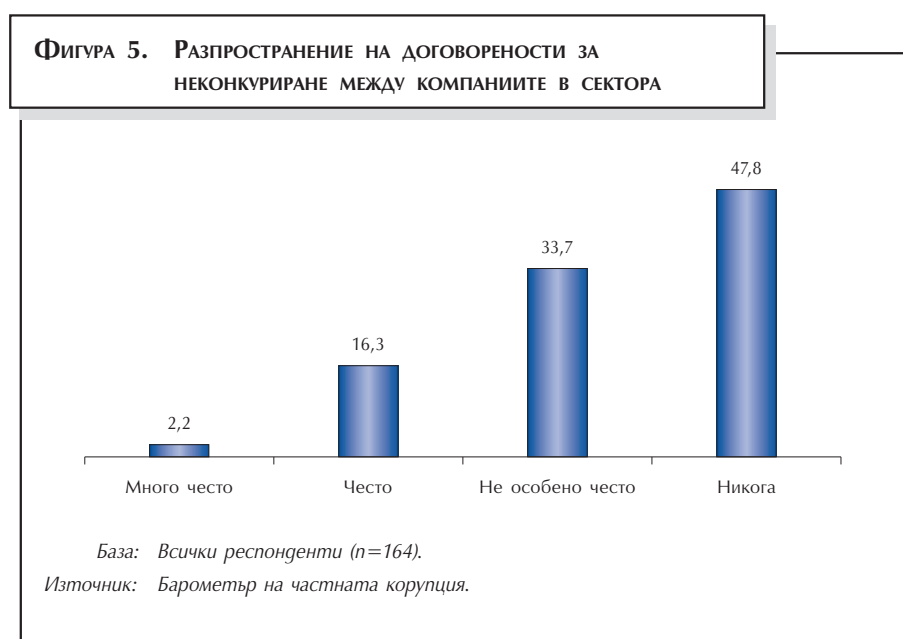
Доминиращото мнение на фирмите е, че работят в несигурна обстановка, в която спазването на закона и правилата не е гарантирано. Вероятно по тази причина водещ по проблематичност вид престъпление е корупцията. Очевидно е също така, че прилагането и спазването на трудовото законодателство е непълноценно. Нарушенията са свързани както със съществуването и възпроизводството на значителен сив сектор в пазара на труда, така и с използването на корупционни практики, осигуряващи запазването на тези неформални отношения. Те са посочени като най-значими както средно за всички фирми, така и в зависимост от големината на фирмата и сектора. Корупцията има дори по-голяма от средната значимост като проблем при малките (85,7 %) и при средните и големите фирми (85,7 %).

²² Въпрос 11, Приложение 2.

Според сектора, структурата на оценките за различни видове престъпления е сходна със средното за всички фирми. По-високи от средните стойности се наблюдават в оценките за корупцията в сектор търговия, а в сектор индустрия и сектор услуги е значимо по-високо равнището на оценките за проблематичността на прането на пари. Подобна е и структурата на оценките според големината на фирмата.

Разпространение на договорености за неконкуриране/съглашателство²³

Практиката за елиминиране на пазарните принципи чрез различни методи като корупция, и специално чрез нелегитимни споразумения за неконкуриране, се оказват сравнително широко разпространени в частния сектор (Фигура 5). Средно ръководителите на приблизително всяка пета фирма оценяват наличието на подобни споразумения като много често или често срещани. Обратно, приблизително половината ръководители никога не са ставали свидетели на подобни споразумения.

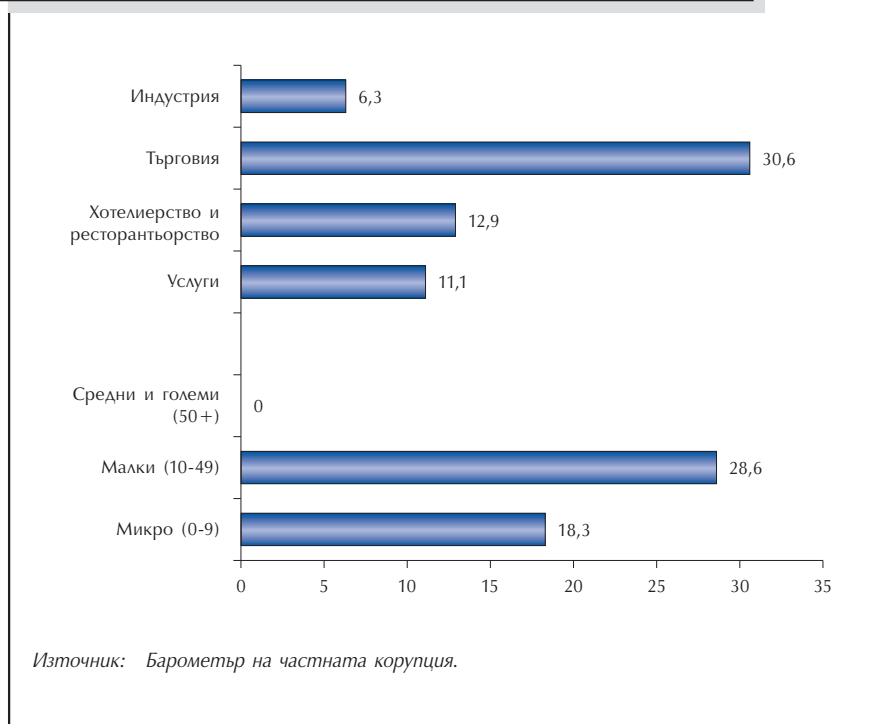
Този проблем не се проявява по еднакъв начин в зависимост от големината на фирмите и сектора (Таблица 10). Най-често този тип незаконна дейност се наблюдава в отрасъл търговия и сред малките фирми (10-49 души), а най-рядко в сектор индустрия и сред средните и големите фирми (Фигура 6).

Този тип практики се срещат най-често при участие в търгове и най-вече при търгове за обществени поръчки. В това отношение България се намира близо до средните равнища на разпространение на това явление сред страните – членки на ЕС. По данни на Евробарометър

²³ Въпрос 35, Приложение 2.

(2017)²⁴, средно 44 % от ръководителите на фирми в страната съобщават за наличие на договорености за неконкуриране при търгове за обществени поръчки. Средната стойност на този показател е 51 % (ЕС28), като сравнително най-ниско е равнището в Дания (22 %), а най-високо в Словения (79 %).

**ФИГУРА 6. НАЛИЧИЕ НА СПОРАЗУМЕНИЯ ЗА НЕКОНКУРИРАНЕ
(% ОТГОВОРИЛИ „ЧЕСТО“ ИЛИ „МНОГО ЧЕСТО“)**

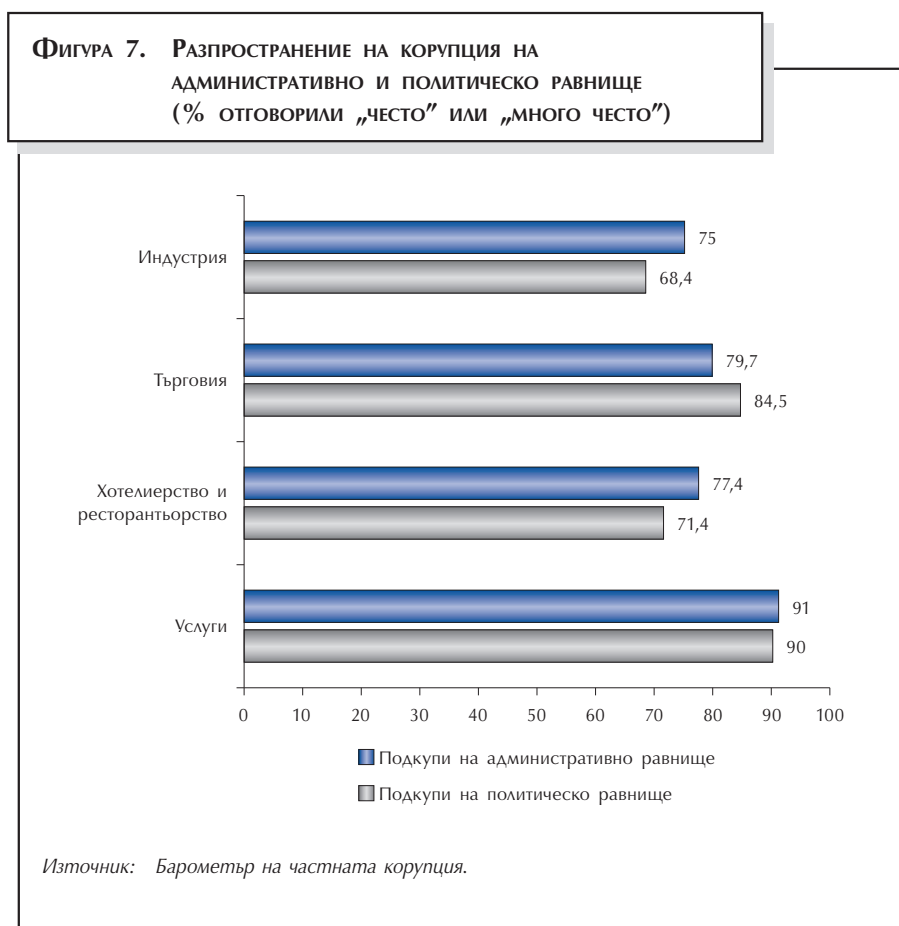

Разпространение на различни корупционни сценарии на национално равнище²⁵

Що се отнася до някои от най-често срещаните сценарии/форми на корупция в отношенията между държавата и частния сектор, *Барометърът* показва една силно притеснителна обща картина. Средно 70-75 % от ръководителите на фирми посочват, че сценарии като подкупи на/за политици, подкупи на административно ниво, клиентелизъм и завладяване на държавата се срещат много често или често (Таблица 11). Най-неблагоприятни са стойностите на този показател в отрасъл услуги, където относителният дял на оценките за разпространение на посочените практики достига 90 % (Фигура 7). Съответно най-категорични в своите негативни оценки са ръководителите на средни и големи фирми, при които оценките за разпространение са дори още по-неблагоприятни (Таблица 13).

²⁴ Виж: TNS Political & Social (2017) Flash Eurobarometer 457: Businesses' attitudes towards corruption in the EU. Report. Brussels: European Union., с. 87.

²⁵ Въпроси 10.1-10.4, Приложение 2.

Обобщаващият извод, свързан с тези данни е, че ръководителите на фирми оценяват средата, в която работят, като силно корумпирана що се отнася до взаимодействията между бизнеса и държавата. По принцип това означава, че в отношенията им с държавата, склонността на ръководителите на фирми да обмислят корупционни действия и/или да ги приемат като присъща част на бизнес средата е висока. Това е доминиращото мнение, което (поради това че е доминиращо) не е и не би могло да бъде особено диференцирано.

Разпространение на различни корупционни сценарии на фирмено равнище²⁶

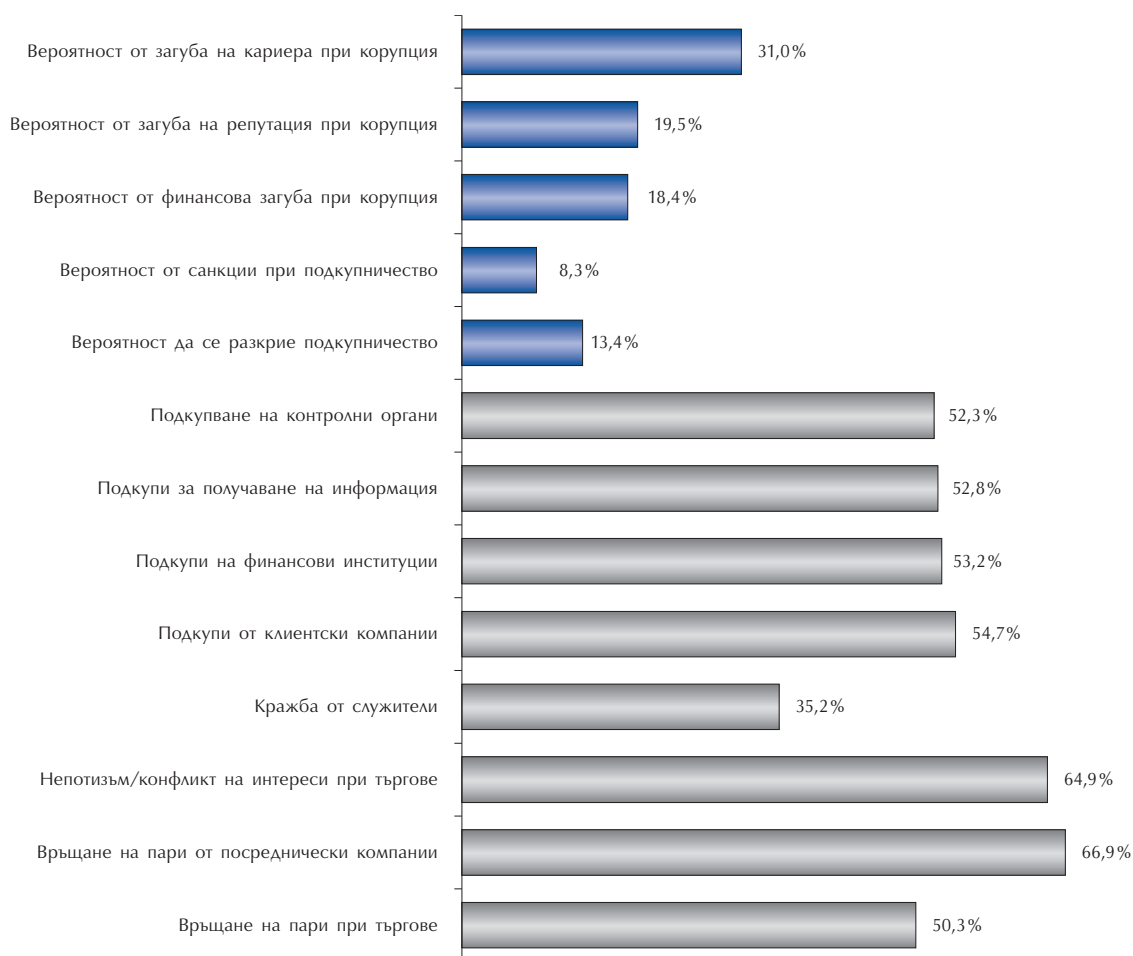
Основното, което характеризира оценките за разпространение на различни сценарии на частната корупция (т.е. отношенията между фирми в частния сектор и отношенията служител – фирма) е, че повечето форми на корупция (с изключение на измамите от страна на служители) се срещат много често или често (Фигура 8). Относителните дялове на отговорилите по този начин се колебае между 52 % и 67 % от ръководителите на фирми. Като най-често срещани се оценяват корупционните сценарии „непотизъм и конфликт на интереси при търгове“ (64,9 %) и „Даване на подкупи от посреднически фирми“ (66,9 %).

²⁶ Въпрос 24, Приложение 2.

Обратно, оценките за вероятността от настъпването на негативни последици при реализация на различните корупционни сценарии са значително по-ниски. Например най-ниски оценки получават последствия като „вероятността да се понесат санкции за даване на подкупи“ (8,3 %) и „вероятността да се разкрие даването на подкупи“ (13,4 %).

Като цяло може да се каже, че **в частния сектор различни практики, свързани с корупция и намаляването на честността и прозрачността на бизнеса са широко разпространени.** В тази доминирана от корупционни практики на фирмено равнище среда вероятността от разкриване и санкция е сравнително ниска, и в този смисъл много от нелегитимните сделки на фирмите и техните служители остават ненаказани. Сравнително най-висока вероятност от санкция е налице по отношение възможността да се прекъсне линията на кариерата за съответния служител, ако корупцията/измамата бъде разкрита (31 %).

ФИГУРА 8. ОЦЕНКИ ЗА ВЕРОЯТНОСТТА НА РАЗЛИЧНИ КОРУПЦИОННИ СЦЕНАРИИ НА ФИРМЕНО РАВНИЩЕ (% НА ОЦЕНКИТЕ „СЛУЧВА СЕ МНОГО ЧЕСТО“ И „СЛУЧВА СЕ ЧЕСТО“)

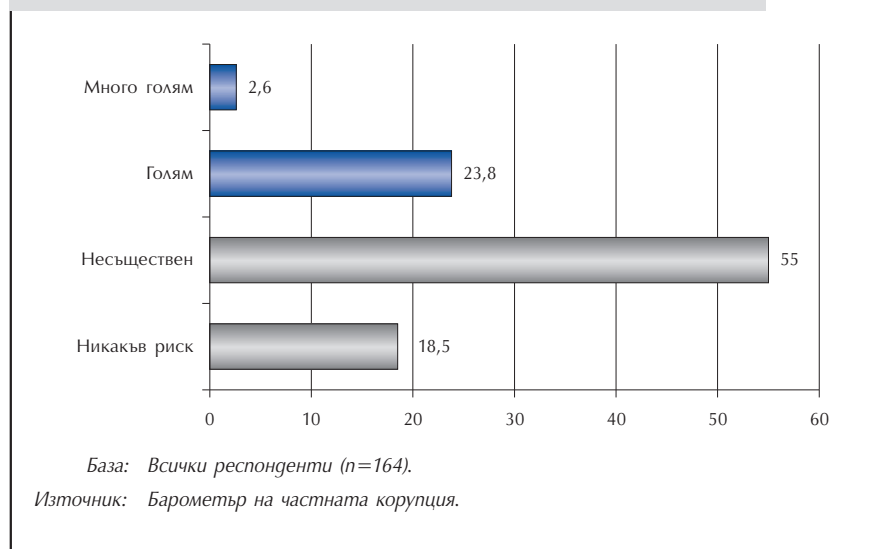
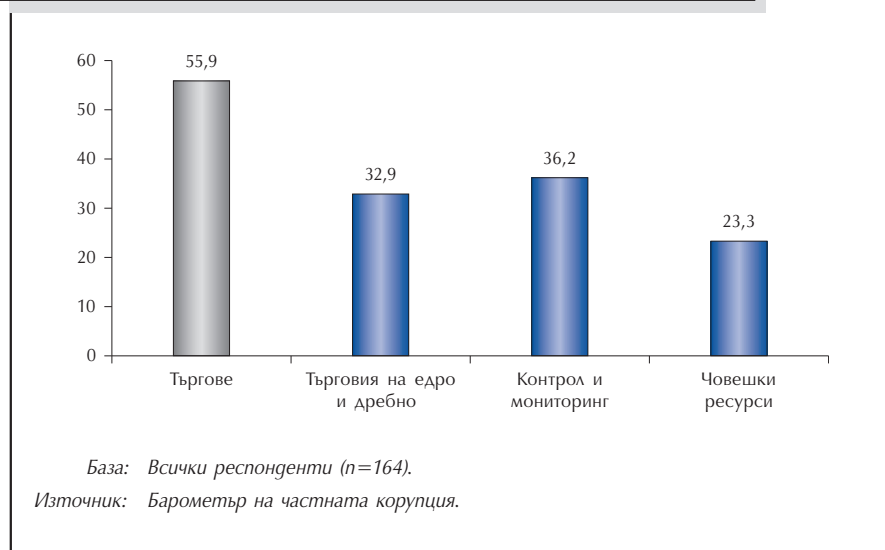

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Рисковете от корупция в сектора и в собствената фирма²⁷

Рискът от корупция в собствената фирма се оценява като голям или много голям приблизително от всяка четвърта фирма (Фигура 9). Това съвпада с данните за корупционен натиск и очертава една притеснителна картина за състоянието на частния сектор. Очаквано (предвид данните по други показатели) като най-рискова е очертана сферата на търговете (Фигура 10).

ФИГУРА 9. ОЦЕНКА НА РИСКА ОТ КОРУПЦИЯ В СЕКТОРА В СОБСТВЕНАТА ФИРМА (%)**ФИГУРА 10. ОЦЕНКА НА РИСКА ОТ КОРУПЦИЯ ПО ДЕЙНОСТИ В СОБСТВЕНАТА ФИРМА (%)**

²⁷ Въпроси 15 и 18, Приложение 2.

Таблицы към Глава 3: Разпространение на престъпността и корупцията

ТАБЛИЦА 8. ПРЕДСТАВИ ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА РАЗЛИЧНИ ГРУПИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ В СТРАНАТА ПО СЕКТОРИ (% , Q11)

	Индустрия	Търговия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Измами	47,8%	59,7%	49,3%	58,3%
Фалшификации	8,7%	41,9%	6,0%	25,0%
Корупция	60,9%	79%	64,2%	66,7%
Наркотици и проституция	4,3%	37,1%	20,9%	41,7%
Пране на пари	52,2%	43,5%	38,8%	50,0%
Рекет и изнудване	13,0%	24,2%	11,9%	33,3%
Сив сектор на пазара на труда	47,8%	62,9%	52,2%	66,7%
Заплахи	4,3%	25,8%	16,4%	25,0%
Убийства	4,3%	12,9%	17,9%	25,0%
Кражба на интелектуална собственост	47,8%	25,8%	28,4%	16,7%
Екологична престъпност	30,4%	38,7%	11,9%	33,3%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 9. ПРЕДСТАВИ ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА РАЗЛИЧНИ ГРУПИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ В СТРАНАТА СПОРЕД РАЗМЕРА НА ФИРМАТА (% , Q11)

	Микро (0-9)	Малка (10-49)	Средна и голяма (50+)
Измами	53,8%	50,0%	57,1%
Фалшификации	21,0%	35,7%	0,0%
Корупция	67,1%	85,7%	85,7%
Наркотици и проституция	25,2%	21,4%	57,1%
Пране на пари	42,7%	57,1%	28,6%

ТАБЛИЦА 9. ПРЕДСТАВИ ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА РАЗЛИЧНИ ГРУПИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ В СТРАНАТА СПОРЕД РАЗМЕРА НА ФИРМАТА (% , Q11) (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

	Микро (0-9)	Малка (10-49)	Средна и голяма (50+)
Рекет и изнудване	18,2%	21,4%	14,3%
Сив сектор на пазара на труда	55,2%	64,3%	71,4%
Заплахи	19,6%	21,4%	0,0%
Убийства	14,0%	28,6%	0,0%
Кражба на интелектуална собственост	29,4%	35,7%	14,3%
Екологична престъпност	26,6%	21,4%	28,6%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 10. НАЛИЧИЕ НА СПОРАЗУМЕНИЯ ЗА НЕКОНКУРИРАНЕ СПОРЕД СЕКТОР И РАЗМЕР НА ФИРМАТА (% , Q35)

		Много често	Често	Не особено често	Никога
Сектор	Индустрия	0,0%	6,3%	31,3%	62,5%
	Търговия	5,6%	25,0%	25,0%	44,4%
	Хотелиерство и ресторантьорство	0,0%	12,9%	38,7%	48,4%
	Услуги	0,0%	11,1%	55,6%	33,3%
Брой заети	Микро (0-9)	1,2%	17,1%	31,7%	50,0%
	Малки (10-49)	14,3%	14,3%	28,6%	42,9%
	Средни и големи (50+)	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Таблица 11. Възприемана честота на проявление на някои основни корупционни сценарии на национално равнище (% , Q10_1-Q10_4)

		Относителен дял
Подкупи на политическо равнище	Много често	44,7%
	Често	32,7%
	Рядко	18,0%
	Никога	4,7%
Подкупи на административно равнище	Много често	33,6%
	Често	45,4%
	Рядко	15,1%
	Никога	5,9%
Клиентелизъм	Много често	36,6%
	Често	35,9%
	Рядко	17,0%
	Никога	10,5%
Завладяване на държавата	Много често	44,0%
	Често	32,7%
	Рядко	17,3%
	Никога	6,0%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Таблица 12. Възприемана честота на проявление на някои основни корупционни сценарии на национално равнище по сектор (% , Q10_1-Q10_4)

		Индустрия	Търговия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Подкупи на политическо равнище	Много често	31,6%	41,4%	46,0%	80,0%
	Често	36,8%	43,1%	25,4%	10,0%
	Рядко	21,1%	12,1%	23,8%	10,0%
	Никога	10,5%	3,4%	4,8%	0,0%

ТАБЛИЦА 12. ВЪЗПРИЕМАНА ЧЕСТОТА НА ПРОЯВЛЕНИЕ НА НЯКОИ ОСНОВНИ КОРУПЦИОННИ СЦЕНАРИИ НА НАЦИОНАЛНО РАВНИЩЕ ПО СЕКТОР (% , Q10_1-Q10_4) (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

		Индустрия	Търговия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Подкупи на административно равнище	Много често	25%	37,3%	30,6%	45,5%
	Често	50,0%	42,4%	46,8%	45,5%
	Рядко	15,0%	18,6%	12,9%	9,1%
	Никога	10,0%	1,7%	9,7%	0,0%
Клиентелизъм	Много често	31,8%	38,2%	31,3%	66,7%
	Често	31,8%	27,3%	46,9%	25,0%
	Рядко	18,2%	23,6%	12,5%	8,3%
	Никога	18,2%	10,9%	9,4%	0,0%
Завладяване на държавата	Много често	40,0%	44,8%	40,3%	70,0%
	Често	30,0%	32,8%	35,5%	20,0%
	Рядко	5,0%	20,7%	19,4%	10,0%
	Никога	25,0%	1,7%	4,8%	0,0%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 13. ВЪЗПРИЕМАНА ЧЕСТОТА НА ПРОЯВЛЕНИЕ НА НЯКОИ ОСНОВНИ КОРУПЦИОННИ СЦЕНАРИИ НА НАЦИОНАЛНО РАВНИЩЕ ПО РАЗМЕР НА ФИРМАТА (% , Q10_1-Q10_4)

		Микро (0-9)	Малки (10-49)	Средни и големи (50+)
Подкупи на политическо равнище	Много често	44,2%	50,0%	42,9%
	Често	31,8%	28,6%	57,1%
	Рядко	18,6%	21,4%	0,0%
	Никога	5,4%	0,0%	0,0%

ТАБЛИЦА 13. ВЪЗПРИЕМАНА ЧЕСТОТА НА ПРОЯВЛЕНИЕ НА НЯКОИ ОСНОВНИ КОРУПЦИОННИ СЦЕНАРИИ НА НАЦИОНАЛНО РАВНИЩЕ ПО РАЗМЕР НА ФИРМАТА (% , Q10_1-Q10_4) (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

		Микро (0-9)	Малки (10-49)	Средни и големи (50+)
Подкупи на административно равнище	Много често	32,8%	42,9%	28,6%
	Често	42,7%	57,1%	71,4%
	Рядко	17,6%	0,0%	0,0%
	Никога	6,9%	0,0%	0,0%
Клиентелизъм	Много често	33,8%	46,2%	71,4%
	Често	36,8%	30,8%	28,6%
	Рядко	18,0%	15,4%	0,0%
	Никога	11,3%	7,7%	0,0%
Завладяване на държавата	Много често	43,4%	35,7%	71,4%
	Често	31,8%	42,9%	28,6%
	Рядко	20,2%	0,0%	0,0%
	Никога	4,7%	21,4%	0,0%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 14. ОЦЕНКИ ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА РАЗЛИЧНИ КОРУПЦИОННИ СЦЕНАРИИ НА ФИРМЕНО РАВНИЩЕ ПО СЕКТОР (% , Q24)

		Индустрия	Търговия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Връщане на пари при търгове	Много често	0,0%	13,8%	19,0%	25,0%
	Често	22,7%	46,6%	31,7%	25,0%
	Рядко	50,0%	29,3%	25,4%	8,3%
	Никога	27,3%	10,3%	23,8%	41,7%

ТАБЛИЦА 14. ОЦЕНКИ ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА РАЗЛИЧНИ КОРУПЦИОННИ СЦЕНАРИИ НА ФИРМЕНО РАВНИЩЕ ПО СЕКТОР (% , Q24) (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

		Индустрия	Търговия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Връщане на пари от посреднически компании	Много често	18,2%	13,2%	26,6%	11,1%
	Често	50,0%	56,6%	39,1%	44,4%
	Рядко	9,1%	18,9%	6,3%	11,1%
	Никога	22,7%	11,3%	28,1%	33,3%
Непотизъм/ конфликт на интереси при търгове	Много често	13,6%	27,3%	31,3%	20,0%
	Често	40,9%	43,6%	34,4%	30,0%
	Рядко	18,2%	23,6%	14,1%	10,0%
	Никога	27,3%	5,5%	20,3%	40,0%
Кражба от служители	Много често	0,0%	7,7%	14,8%	8,3%
	Често	20,0%	23,1%	31,1%	16,7%
	Рядко	45,0%	51,9%	21,3%	33,3%
	Никога	35,0%	17,3%	32,8%	41,7%
Подкупи от клиентски компании	Много често	18,2%	12,7%	14,5%	22,2%
	Често	31,8%	38,2%	43,5%	44,4%
	Рядко	27,3%	40%	16,1%	11,1%
	Никога	22,7%	9,1%	25,8%	22,2%
Подкупи на финансови институции	Много често	19,0%	24,5%	13,8%	11,1%
	Често	38,1%	30,2%	37,9%	33,3%
	Рядко	19,0%	37,7%	15,5%	22,2%
	Никога	23,8%	7,5%	32,8%	33,3%
Подкупи за получаване на информация	Много често	19,0%	17,0%	11,7%	20,0%
	Често	28,6%	43,4%	40,0%	10,0%
	Рядко	23,8%	37,7%	20,0%	40,0%
	Никога	28,6%	1,9%	28,3%	30,0%

**ТАБЛИЦА 14. ОЦЕНКИ ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА РАЗЛИЧНИ
КОРУПЦИОННИ СЦЕНАРИИ НА ФИРМЕНО РАВНИЩЕ
ПО СЕКТОР (% , Q24) (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)**

		Индустрия	Търговия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Подкупване на контролни органи	Много често	23,8%	13,2%	10,8%	20,0%
	Често	19,0%	43,4%	43,1%	20,0%
	Рядко	42,9%	37,7%	20,0%	20,0%
	Никога	14,3%	5,7%	26,2%	40,0%
Вероятност да се разкрие подкупничество	Много често	4,8%	6,8%	0,0%	0,0%
	Често	0,0%	13,6%	10,6%	9,1%
	Рядко	66,7%	61%	42,4%	54,5%
	Никога	28,6%	18,6%	47,0%	36,4%
Вероятност от санкции при подкупничество	Много често	0,0%	1,7%	1,5%	0,0%
	Често	9,5%	5,1%	7,6%	9,1%
	Рядко	66,7%	64,4%	42,4%	36,4%
	Никога	23,8%	28,8%	48,5%	54,5%
Вероятност от финансова загуба при корупция	Много често	5,0%	3,8%	1,5%	10,0%
	Често	15,0%	19,2%	12,3%	10,0%
	Рядко	60,0%	40,4%	41,5%	40,0%
	Никога	20,0%	36,5%	44,6%	40,0%
Вероятност от загуба на репутация при корупция	Много често	0,0%	3,6%	6,1%	10,0%
	Често	27,3%	17,9%	10,6%	0,0%
	Рядко	40,9%	48,2%	45,5%	40,0%
	Никога	31,8%	30,4%	37,9%	50,0%
Вероятност от загуба на кариера при корупция	Много често	4,8%	12,3%	1,5%	18,2%
	Често	23,8%	28,1%	16,7%	45,5%
	Рядко	42,9%	49,1%	40,9%	27,3%
	Никога	28,6%	10,5%	40,9%	9,1%

База: Всички респонденти (n=164).

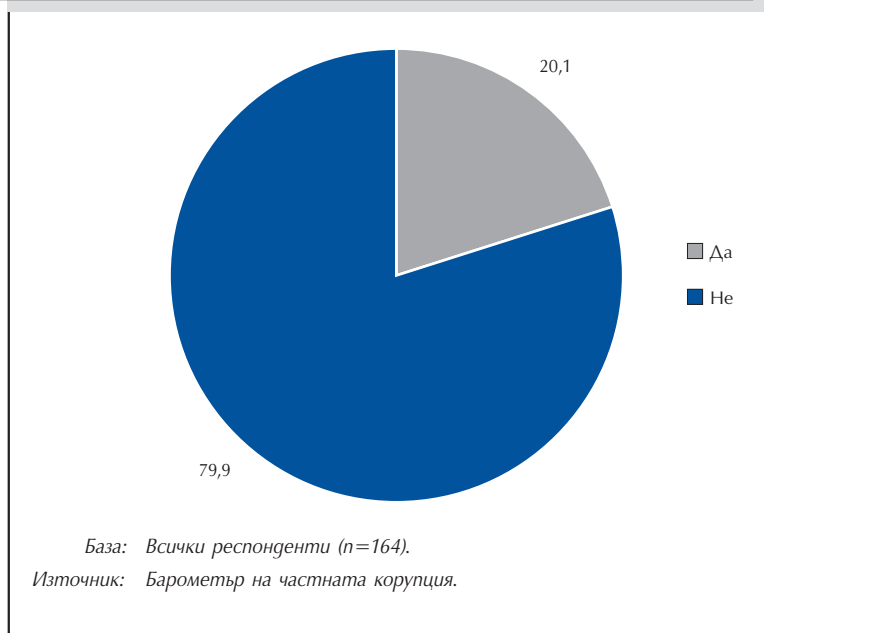
Източник: Барометър на частната корупция.

4. ОПИТ С КОРУПЦИЯ

Корупционен натиск²⁸

Корупционните отношения принципно имат две фази: 1) договаряне, т.е. предложение за реализация на корупционна сделка и 2) реализация на корупционната сделка. В повечето изследвания, в това число и *Барометърът*, се приема, че въпроси за втората фаза на сделката не предразполагат към откровени отговори, тъй като означават, че респондентът признава участие в престъпление. В този смисъл масово използваният индикатор за опит с корупция е наличието на процес на договаряне, т.е. първата фаза на корупцията. Други изследвания показват, че значителна част от подобни договаряния (обозначени тук като „корупционен натиск“) на следващ етап се превръщат в реални сделки и в този смисъл могат да се разглеждат като надежден индикатор за равнището на корупция в дадена област.

ФИГУРА 11. ОПИТ С КОРУПЦИОНЕН НАТИСК (%)

Данните за конкретен опит на ръководителите на фирми с корупционен натиск показват, че той е значителен. **Приблизително всеки пети ръководител на фирма е чувал, че на някого във фирмата са предлагани подкупи през последната година** (Фигура 11). Тази стойност е относително ниска, предвид данните за населението на страната като цяло от изследванията на Центъра за изследване на демокрацията, които показват че около 35 % от населението на възраст над 18 г. има подобен опит²⁹. От друга страна, данните на Евробарометър за 2017 г. показват сходни стойности на корупционен натиск³⁰ – 16 %

²⁸ Въпроси 12 и 13, Приложение 2.

²⁹ Виж например: Shentov, O., Stefanov, R. and Todorov, B. (2016) *Shadow Power. Assessment of Corruption and Hidden Economy in Southeast Europe*. Sofia: Center for the Study of Democracy.

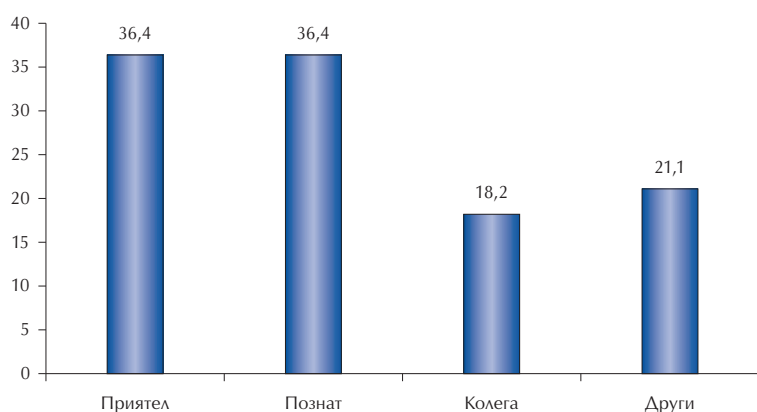
³⁰ Виж: TNS Political & Social (2017) *Flash Eurobarometer 457: Businesses' attitudes towards corruption in the EU*. Report. Brussels: European Union., p. 117.

The services included in this question are: license plates or permits related to vehicles, building permits, environmental permits including waste and water management, business permits, state aid and social, structural funds, change of land use, other.

от интервюираните ръководители на фирми (националната извадка) посочват опит с корупционен натиск. По този показател България се нарежда на второ място в ЕС, като средно за ЕС28 този относителен дял е 5 %, като съответно най-висока стойност се наблюдава в Румъния (19 %), а най-ниската стойност е 0 % (Белгия, Финландия, Швеция и Ирландия).

Наблюдават се известни различия по отношение на отделните отрасли, както и според големината на фирмите и ръководителите на фирмите (позиция и стаж) (Таблица 15). Със стойности, по-високи от средните за съвкупността, е опитът с корупционен натиск в търговията (25,8 %), средните и големите предприятия (57,1 %), и сред хората, заемащи ръководни позиции в мениджмънта и счетоводните отдели на фирмите (24,2 %).

ФИГУРА 12. ИНИЦИАТОРИ НА КОРУПЦИОННАТА СДЕЛКА/КОРУПЦИОННИЯ НАТИСК (%)

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

От гледна точка на детайлите, свързани с корупционния натиск, данните на *Барометъра* показват, че **инициатори на корупционни сделки се оказват най-често хора, които са познати на служителя/ръководителя** (Фигура 12). Това до голяма степен е логично поради скрития характер на корупционните отношения и необходимостта от доверие, за да не се разкрият подобни нелегитимни отношения.

Сравнителният анализ потвърждава изводите, направени по-горе, че **разпространението на корупционни практики в частния сектор е значително и далеч надхвърля**

наблюдаваните в по-развитите икономики показатели. Трудно е да се каже доколко корупционните отношения с публичния сектор допринасят за тази неблагоприятна ситуация. Възможно е да има подобно влияние, но то не може да бъде точно отчетено с използвания в *Барометъра* инструментариум. Проблематично е и обстоятелството, че наличието на частна корупция в подобни размери съществено изкривява пазарната среда, води след себе си масово прилагане на практики, които рушат нормалната пазарна конкуренция, и в крайна сметка понижават ефективността и конкурентоспособността на частния сектор. Друг аспект на същия проблем е това, че противодействието на частната корупция е преди всичко задължение на собствениците на фирми, и в този смисъл на това явление не може да се противодейства с познатите в публичния сектор политики.

Корупционен натиск в собствената фирма³¹

Опитът с корупционен натиск във собствената фирма не е непознат, макар да не е често срещано явление. **Общо около 76-79 % от интервюираните ръководители не са чували за опити директно или индиректно да се предлагат подкупи от външни лица**, докато останалите около 20-24 % споделят за наличието на подобен опит. В случаите, когато подобни предложения са били налице, това по-често е ставало в преки предложения (55 %) и по-рядко тези предложения са правени от посредници (45 %).

Въпреки сравнително високия относителен дял на ръководителите на фирми с опит с корупционен натиск, преобладаващата част от респондентите нямат подобен опит. Групата на хората без опит доминира във всички сектори, но нейният относителен дял е най-висок в сектор ресторантьорство и хотелиерство (Таблица 17). Според големината на фирмите обаче картината е съвсем различна (Таблица 18): колкото по-голяма е фирмата, толкова по-малък е относителният дял на ръководителите, които няма опит с корупционен натиск. Най-нисък е този относителен дял при средните и големите фирми (14,3 %). Подобна констатация е в определена степен логична: системата на разпределение на властта и отговорностите в средните и големите фирми е качествено различна от тази в малките и микрофирмите. Наличието на множество позиции с делегирана власт е предпоставка някои служители (агенти) да имат възможността да злоупотребяват с дадената им от ръководителя (принципала) власт да вземат решения в определена област. Както се вижда от данните на *Барометъра*, при тези условия чувствително нарастват предложенията за ангажиране в корупционни отношения. Най-вероятно, както показват и данните по-горе, много от тези предложения прерастват в реални корупционни сделки.

³¹ Въпроси 19, 20, 21, 22 и 23, Приложение 2.

Таблицы към Глава 4: Опит с корупция

Таблица 15. ОПИТ С КОРУПЦИОНЕН НАТИСК В РАЗРЕЗ ПО СЕКТОР, РАЗМЕР НА ФИРМАТА, ПОЗИЦИЯ И ТРУДОВ СТАЖ НА РЕСПОНДЕНТА НА ПОЗИЦИЯТА (% , Q19)

		1 Да	2 Не
Q1 Сектор	Индустрия	21,7%	78,3%
	Търговия	25,8%	74,2%
	Хотелиерство и ресторантьорство	16,4%	83,6%
	Услуги	8,3%	91,7%
Q2 Брой заети	Микро (0-9)	18,2%	81,8%
	Малки (10-49)	21,4%	78,6%
	Средни и големи (50+)	57,1%	42,9%
Q5 Позиция във фирмата	1 Собственик/Управител	18,9%	81,1%
	2 Наеман служител	20,0%	80,0%
	3 Администрация и счетоводство	24,2%	75,8%
q16 Опит във фирмата	1,00 до 5 г.	19,3%	80,7%
	7,00 5-10 г.	19,0%	81,0%
	9,00 10-20 г.	22,2%	77,8%
	10,00 20+ г.	21,1%	78,9%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 16. ДИРЕКТЕН И ИНДИРЕКТЕН ОПИТ С КОРУПЦИОНЕН НАТИСК (% , Q20)

	Директно предлагат пари	Инди­ректно предлагат (на­мекват) пари
Много често	0	0
Често	2,5	4,4
Рядко	18,6	19,0
Никога	78,9	76,6
Общо:	100,0	100,0

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 17. ДИРЕКТЕН И ИНДИРЕКТЕН ОПИТ С КОРУПЦИОНЕН НАТИСК В РАЗРЕЗ ПО СЕКТОР НА ФИРМАТА (% , Q20)

		Индустрия	Тър­го­рия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Директен корупционен натиск	Много често	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	Често	0,0%	3,3%	3,0%	0,0%
	Рядко	30,4%	18,3%	13,6%	25,0%
	Никога	69,6%	78,3%	83,3%	75,0%
Инди­ректен корупционен натиск	Много често	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	Често	0,0%	6,8%	3,1%	8,3%
	Рядко	31,8%	16,9%	16,9%	16,7%
	Никога	68,2%	76,3%	80,0%	75,0%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Таблица 18. Директен и индиректен опит с корупционен натиск в разрез по големина на фирмата (% , Q20)

		Микро (0-9)	Малки (10-49)	Средни и големи (50+)
Директен корупционен натиск	Много често	0,0%	0,0%	0,0%
	Често	1,4%	14,3%	0,0%
	Рядко	13,6%	35,7%	85,7%
	Никога	85,0%	50,0%	14,3%
Индиректен корупционен натиск	Много често	0,0%	0,0%	0,0%
	Често	2,2%	16,7%	28,6%
	Рядко	16,5%	25,0%	57,1%
	Никога	81,3%	58,3%	14,3%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

5. СКЛОННОСТ КЪМ КОРУПЦИЯ

*Условна и безусловна подкрепа за участието в корупционни сделки*³²

Сред факторите, които допринасят за реализация на корупционни сделки е начинът, по който корупционните отношения се възприемат от ангажираните в тях лица. В идеалния случай, служителите в дадена фирма би следвало да възприемат корупционните отношения като нещо негативно, и в този смисъл морално да отхвърлят възможността за участие в корупционни сделки. Това би следвало да е независимо от ефекта, полезността или целесъобразността на сделката, тъй като всяко корупционно отношение е престъпление и представлява нарушение на отношението „принципал – агент“.

В *Барометъра* е направен опит за измерване на отношението към корупцията и склонността тя да бъде оправдавана в зависимост от участващите лица или от крайния ефект. Резултатите показват, че **склонността към корупция е висока** (Таблица 19). Едва 46,3 % от изследваните ръководители биха отхвърлили предложение за корупционна сделка, ако резултатите от нея са добри за фирмата. Безусловно подобен тип сделка биха подкрепили 9,4 %. Този относителен дял нараства на 65,4 %, ако сделката е неблагоприятна за фирмата, като безусловната подкрепа при този сценарий е значително по-ниска: 0,6 %.

Освен крайния резултат, условната подкрепа биха получили корупционни сделки, ако не нарушават закона – 32,1 %, ако сделката е неизгодна, и 40,6 %, ако сделката е изгодна за фирмата. Като се има предвид, че корупционните сделки по принцип нарушават закона, то обобщаващият извод от тези показатели е, че склонността да се участва в корупция е висока. Определено може да се твърди, че **корупцията се е превърнала в утилитарен фактор, определящ поведението на ръководителите на фирми**. Независимо от нелегитимността ѝ, повечето ръководители на фирми я разглеждат като необходим инструмент за реализация на целите на фирмата.

Според основните характеристики на фирмите (сектор, големина, позиция и стаж на ръководителя) в отношението към сценариите с благоприятен и неблагоприятен резултат от корупционна сделка за фирмата се наблюдават известни различия. При сделки с **неблагоприятен** резултат за фирмата най-ниско равнище на отхвърляне се наблюдава в сектор търговия (50 %), а най-високо равнище на безусловно приемане – в сектор услуги – 8,3 % и при средните, и при големите фирми (Таблица 20). Най-малко склонни да отхвърлят подобни сделки са хората на управленски и финансови-

³² Въпроси 8 и 9, Приложение 2.

счетоводни позиции, а също и хората със сравнително дълъг стаж във фирмата.

При корупционни сделки с благоприятен за фирмата резултат отхвърлянето е по-слабо разпространено, тъй като независимо от съмнителността на сделките, ползите често са в състояние да омаловажат моралните бариери. Сравнително най-ниско е нивото на отхвърляне на благоприятни за фирмата корупционни сделки в отрасъл търговия и сред микропредприятията (Таблица 21). Въпреки високото равнище на отхвърляне сред средните и големите фирми, в тази група също се наблюдава и най-високото равнище на безусловно приемане (14,3 %). Сравнително ниски нива на отхвърляне на подобни сделки са налице и при собствениците и управители на фирми, а също и при хората със сравнително дълъг стаж във фирмата.

Склонност към корупция в собствената фирма и сред клиентите на фирмата³³

Готовността да се участва в корупционни отношения се наблюдава сравнително често както сред клиентите на частните фирми, така и сред техния персонал (Таблица 22). Известен превес в това отношение имат клиентите на фирмата: тези, които никога не биха участвали с корупционни сделки са с около 10 % по-малко в сравнение със служителите на фирмата.

Що се отнася до външните за фирмата партньори, сравнително най-висока склонност за участие в корупция се наблюдава за клиентите на фирмите в индустрията и търговията, клиентите на средни и големи фирми, клиентите, които общуват с мениджърския и счетоводния персонал, и за служителите на фирмата с по-дълъг трудов стаж (Таблица 23).

По отношение служителите на фирмата особеностите са подобни. Открояват се няколко групи, които в по-голяма степен са склонни да участват в корупционни отношения: служители в големи и средни фирми, служители, заемщи управленски и финансово-счетоводни позиции, и служители с по-дълъг трудов стаж (Таблица 24).

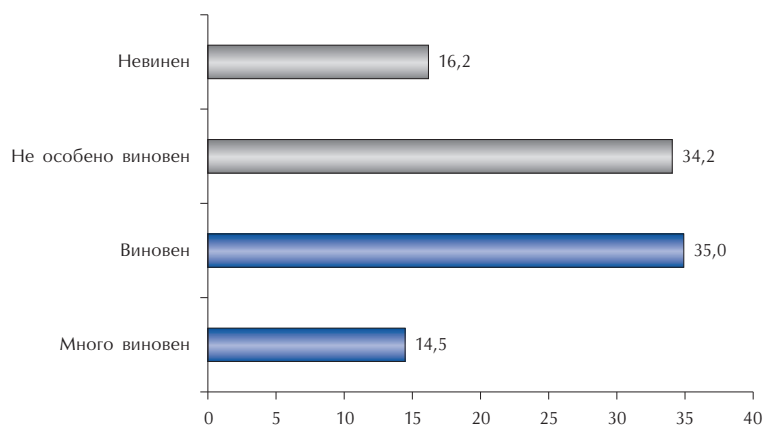
Описаните наблюдения потвърждават два основни извода. Първо, склонността към **корупция и сред клиенти, и сред служители на фирмите в частния сектор, е висока**. Второ, склонността към корупция е най-голяма там, където са налице структури на **делегирани на служители правомощия**, т.е. там, където служителите имат възможност да сключват сделки с клиенти за сметка на принципала на фирмата.

³³ Въпроси 16 и 17, Приложение 2.

Корупция и делегиране на дискреционна власт³⁴

От гледна точка на корупционните отношения, при организации, в които са налице механизми за делегиране на власт и правомощия от принципала към служителите (агентите), се открояват два основни проблема. Първо, нарушаване на доверието между принципал и агент (ръководител – подчинен), при което агентът облагодетелства себе си за сметка на принципала. Второ, когато принципалът или неговият представител разпорежда на агентите действия, които противоречат на техните служебни задължения. В повечето случаи при този втори сценарий става дума за корупционни отношения, които принципалът разпорежда за изпълнение на свои подчинени. В този втори сценарий е налице както проблем по веригата на властта (заповед – изпълнение), така и проблем, свързан с вината на служителя, който нарушава добрите практики и влиза (по заповед на своя ръководител) в нелегитимни отношения. Чувството за вина при разпореждане да се извършат нелегитимни действия би могло да бъде препятствие при тяхното извършване от служителите. От друга страна, ако чувството за вина надделее и разпореденото действие не се извърши, ръководителят би могъл да накаже или уволни служителя, отказал да изпълни разпореждане.

ФИГУРА 13. ОЦЕНКА НА ЧУВСТВОТО ЗА ВИНА ПРИ ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НЕЛЕГИТИМНИ РАЗПОРЕЖДАНЯ НА ВИСШЕСТОЯЩИ (%)

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Моралната дилема при разпореждане да се извършат нелегитимни действия би могла да отсъства, ако служителят реши, че изпълнението на заповед (макар и нелегитимна) го освобождава от отговорност. Налице е приблизително симетрично разпределение на оценките – относителните дялове на чувстващите вина са приблизително равни на относителните дялове на посочилите, че не чувстват вина (Фигура 13). В зависимост от характеристики на фирмите не се наблюдава съществено разслояване по въпроса за моралната отговорност при изпълнение на нелегитимни действия. Налице са обаче някои изключения (Таблица 25), които показват наличието на повишено чувство за морална отговорност в сектор услуги и сред хората, заети в средни и големи предприятия.

³⁴ Въпрос 27, Приложение 2.

Таблицы към Глава 5: Склонност към корупция

Таблица 19. Склонност към корупция в зависимост от участниците и резултатите от корупционната сделка (% , Q8, Q9)

	Склонност към корупция, ако сделката не е добра за компанията	Склонност към корупция, ако сделката е добра за компанията
Би приел (всички правят така)	0,6%	9,4%
Би приел при условие 1 (ако човекът е познат или приятел)	1,9%	3,8%
Би приел при условие 2 (ако сделката не нарушава закона)	32,1%	40,6%
Би отхвърлил (морално не приема подобно поведение)	65,4%	46,3%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Таблица 20. Склонност към участие в корупция при неблагоприятни резултати за фирмата в разрез по сектор, големина на фирмата, позиция и стаж във фирмата (% , Q8)

		Приема	Приема с условие 1	Приема с условие 2	Не приема
Сектор	Индустрия	0,0%	0,0%	21,7%	78,3%
	Търговия	0,0%	3,3%	46,7%	50,0%
	Хотелиерство и ресторантьорство	0,0%	1,5%	25,4%	73,1%
	Услуги	8,3%	0,0%	16,7%	75,0%
Размер на фирмата	Микро (0-9)	0,0%	2,1%	34,8%	63,1%
	Малки (10-49)	0,0%	0,0%	14,3%	85,7%
	Средни и големи (50+)	14,3%	0,0%	14,3%	71,4%

Таблица 20. Склонност към участие в корупция при неблагоприятни резултати за фирмата в разрез по сектор, големина на фирмата, позиция и стаж във фирмата (% , Q8) (Продължение)

		Приема	Приема с условие 1	Приема с условие 2	Не приема
Позиция във фирмата	Собственик/управител	0,9%	2,8%	29,4%	67,0%
	Служител	0,0%	0,0%	20,0%	80,0%
	Мениджмънт и счетоводство	0,0%	0,0%	48,5%	51,5%
Стаж във фирмата	До 5 год.	1,8%	0,0%	21,4%	76,8%
	5-10 год.	0,0%	4,9%	29,3%	65,9%
	10-20 год.	0,0%	2,2%	51,1%	46,7%
	20+ год.	0,0%	0,0%	26,3%	73,7%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Таблица 21. Склонност към участие в корупция при благоприятни резултати за фирмата в разрез по сектор, големина на фирмата, позиция и стаж във фирмата (% , Q9)

		Приема	Приема с условие 1	Приема с условие 2	Не приема
Сектор	Индустрия	0,0%	4,3%	26,1%	69,6%
	Търговия	8,3%	1,7%	55,0%	35,0%
	Хотелиерство и ресторантьорство	10,8%	4,6%	35,4%	49,2%
	Услуги	25,0%	8,3%	25,0%	41,7%
Размер на фирмата	Микро (0-9)	8,6%	3,6%	41,4%	46,4%
	Малки (10-49)	15,4%	0,0%	30,8%	53,8%
	Средни и големи (50+)	14,3%	14,3%	42,9%	28,6%

ТАБЛИЦА 21. Склонност към участие в корупция при благоприятни резултати за фирмата в разрез по сектор, големина на фирмата, позиция и стаж във фирмата (% , Q9) (Продължение)

		Приема	Приема с условие 1	Приема с условие 2	Не приема
Позиция във фирмата	Собственик/управител	12,1%	4,7%	38,3%	44,9%
	Служител	5,0%	5,0%	35,0%	55,0%
	Мениджмънт и счетоводство	3,0%	0,0%	51,5%	45,5%
Стаж във фирмата	До 5 год.	10,5%	1,8%	28,1%	59,6%
	5-10 год.	12,2%	7,3%	36,6%	43,9%
	10-20 год.	4,7%	4,7%	55,8%	34,9%
	20+ год.	11,1%	0,0%	55,6%	33,3%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 22. Готовност за участие в корупционни сделки сред клиенти и служители на фирмата (% , Q16, Q17)

	Клиентите показват готовност да участват в корупция	Служителите във фирмата показват готовност да участват в корупция
Много често	1,3	0,6
Често	9,1	4,4
Рядко	30,5	27,8
Никога	59,1	67,1

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

**ТАБЛИЦА 23. ГОТОВНОСТ ЗА УЧАСТИЕ В КОРУПЦИОННИ СДЕЛКИ
СРЕД КЛИЕНТИ НА ФИРМАТА В РАЗРЕЗ ПО СЕКТОР,
РАЗМЕР НА ФИРМАТА, ПОЗИЦИЯ В КОМПАНИЯТА
И СТАЖ ВЪВ ФИРМАТА (% , Q16)**

		Много често	Често	Рядко	Никога
Сектор	Индустрия	4,3%	0,0%	34,8%	60,9%
	Търговия	1,7%	10,2%	37,3%	50,8%
	Хотелиерство и ресторантьорство	0,0%	9,7%	25,8%	64,5%
	Услуги	0,0%	20,0%	10,0%	70,0%
Размер на фирмата	Микро (0-9)	0,8%	8,3%	29,3%	61,7%
	Малки (10-49)	0,0%	0,0%	35,7%	64,3%
	Средни и големи (50+)	14,3%	42,9%	42,9%	0,0%
Позиция във фирмата	Собственик/управител	0,9%	10,4%	24,5%	64,2%
	Служител	6,7%	0,0%	33,3%	60,0%
	Мениджмънт и счетоводство	0,0%	9,1%	48,5%	42,4%
Стаж във фирмата	До 5 год.	1,9%	9,6%	19,2%	69,2%
	5-10 год.	0,0%	10,5%	31,6%	57,9%
	10-20 год.	2,3%	6,8%	43,2%	47,7%
	20+ год.	0,0%	10,5%	31,6%	57,9%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Таблица 24. ГОТОВНОСТ ЗА УЧАСТИЕ В КОРУПЦИОННИ СДЕЛКИ СРЕД СЛУЖИТЕЛИ НА ФИРМАТА В РАЗРЕЗ ПО СЕКТОР, РАЗМЕР НА ФИРМАТА, ПОЗИЦИЯ В КОМПАНИЯТА И СТАЖ ВЪВ ФИРМАТА (% , Q17)

		Много често	Често	Рядко	Никога
Сектор	Индустрия	0,0%	0,0%	30,4%	69,6%
	Търговия	1,6%	4,9%	27,9%	65,6%
	Хотелиерство и ресторантьорство	0,0%	3,2%	29,0%	67,7%
	Услуги	0,0%	16,7%	16,7%	66,7%
Размер на фирмата	Микро (0-9)	0,0%	4,4%	27,7%	67,9%
	Малки (10-49)	0,0%	0,0%	21,4%	78,6%
	Средни и големи (50+)	14,3%	14,3%	42,9%	28,6%
Позиция във фирмата	Собственик/управител	0,0%	6,5%	25,0%	68,5%
	Служител	5,9%	0,0%	11,8%	82,4%
	Мениджмънт и счетоводство	0,0%	0,0%	45,5%	54,5%
Стаж във фирмата	До 5 год.	1,8%	7,1%	14,3%	76,8%
	5-10 год.	0,0%	2,6%	28,9%	68,4%
	10-20 год.	0,0%	2,3%	38,6%	59,1%
	20+ год.	0,0%	5,3%	36,8%	57,9%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Таблица 25. Оценка на чувството за вина при изпълнение на нелегитимни разпореждания на висшестоящи в разрез по сектор, големина на фирмата, позиция и трудов стаж (% , Q27)

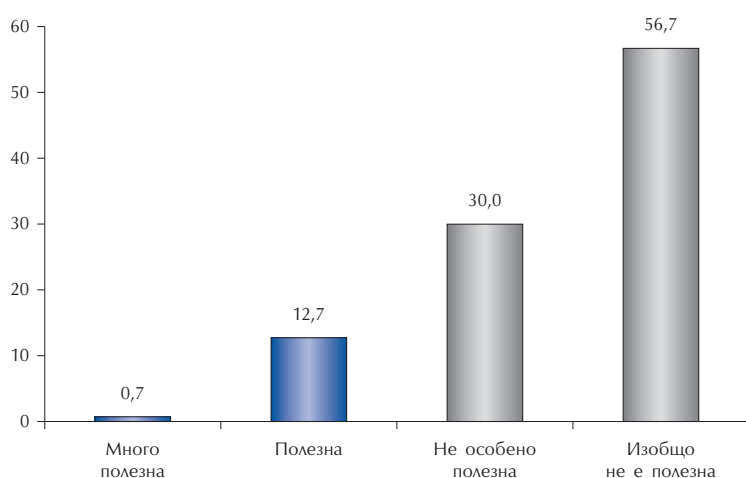
		Много виновен	Виновен	Не особено виновен	Невинен
Сектор	Индустрия	37,5%	18,8%	18,8%	25,0%
	Търговия	13,0%	23,9%	47,8%	15,2%
	Хотелиерство и ресторантьорство	8,0%	46,0%	30,0%	16,0%
	Услуги	20,0%	80,0%	0,0%	0,0%
Размер на фирмата	Микро (0-9)	13,3%	34,7%	35,7%	16,3%
	Малки (10-49)	25,0%	25,0%	25,0%	25,0%
	Средни и големи (50+)	14,3%	57,1%	28,6%	0,0%
Позиция във фирмата	Собственик/управител	18,2%	33,3%	33,3%	15,2%
	Служител	5,6%	61,1%	11,1%	22,2%
	Мениджмънт и счетоводство	12,1%	24,2%	48,5%	15,2%
Стаж във фирмата	До 5 год.	19,5%	46,3%	17,1%	17,1%
	5-10 год.	13,3%	40,0%	33,3%	13,3%
	10-20 год.	11,4%	22,9%	48,6%	17,1%
	20+ год.	10,0%	20,0%	60,0%	10,0%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

6. ОБЩИ НАГЛАСИ И ОЦЕНКИ КЪМ ЧАСТНАТА КОРУПЦИЯ И КОРУПЦИОННОТО ПОВЕДЕНИЕ

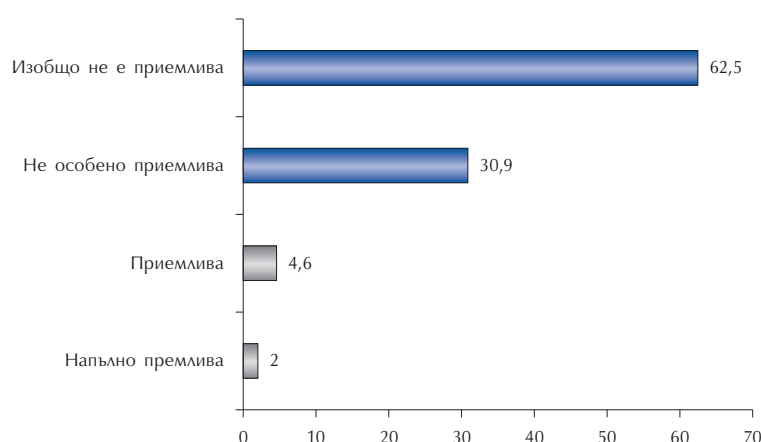
ФИГУРА 14. ОЦЕНКИ ЗА ПОЛЕЗНОСТТА НА КОРУПЦИЯТА ЗА РАЗВИТИЕТО НА БИЗНЕСА (%)

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ФИГУРА 15. ПРИЕМЛИВОСТ НА КОРУПЦИЯТА, АКО Е ШИРОКО РАЗПРОСТРАНЕНА СРЕД СЛУЖИТЕЛИТЕ ВЪВ ФИРМАТА (%)

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

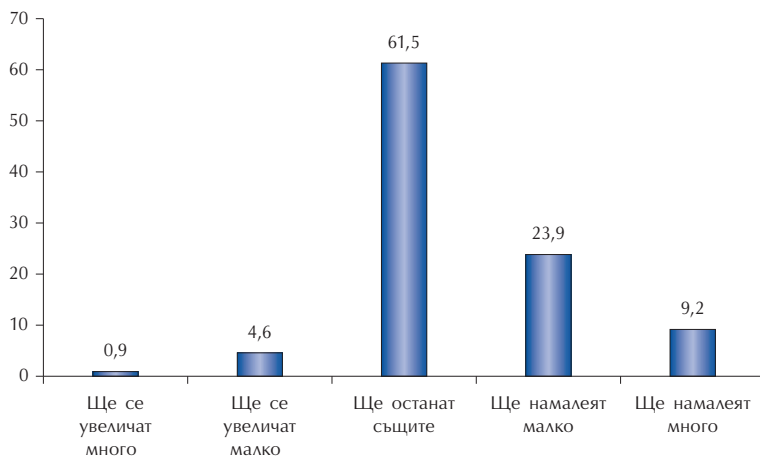
Въпреки утилитарното отношение към корупцията, ангажираните в частните фирми показват преобладаващо негативно отношение към сделки с корупционен характер. **Като полезна (изцяло или донякъде) корупцията се оценява едва от около 13 % от ръководителите на фирми** (Фигура 14). На фона на негативното отношение към полезността на корупцията се открояват и някои изключения сред специфични категории представители на бизнеса: работещите в средни и големи фирми, заемащите мениджърски и финансово-счетоводни позиции, и хората със сравнително дълъг трудов стаж (Таблицы към Глава 6: **Общи нагласи и оценки към частната корупция и корупционното поведение**, Таблица 26). Сред тези групи, на фона на общо взето негативното отношение, част от персонала в частните фирми оценява корупционните отношения като допринасящи за развитието на бизнеса.

Подобно на отношението към полезността на корупцията е и отношението към нейната приемливост – то е преобладаващо негативно (Фигура 15). Оценяваният от респондентите сценарий е доколко корупционните отношения са приемливи, ако са широко разпространени сред

повечето хора в компанията. На фона на негативното отношение към този сценарий, очертаните по-горе типове служители (големи и средни фирми, продължителен трудов стаж и заемащите мениджърски и финансово-счетоводни позиции) показват значително по-утилитарно отношение към корупционните отношения (Таблица 27).

Последици от частната корупция³⁵

ФИГУРА 16. ОЧАКВАНИЯ ЗА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЧАСТНАТА КОРУПЦИЯ ВЪРХУ ПРИХОДИТЕ (%)

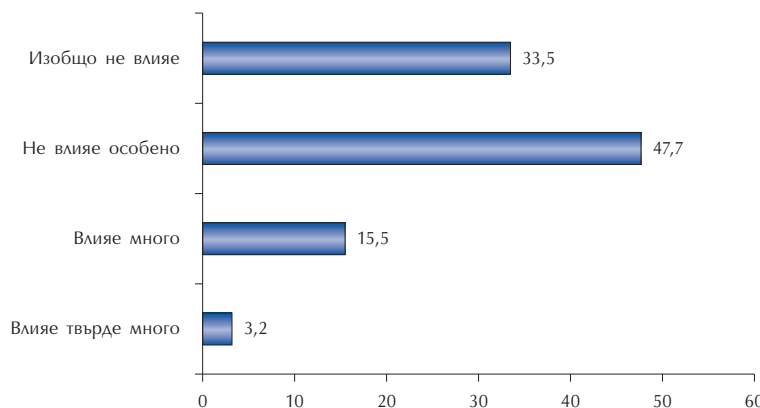

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Доминиращата представа относно ефекта на липсата на частна корупция върху приходите на фирмата е, че те евентуално биха се повишили или ситуацията би останала без промяна (Фигура 16). Оценките за намаление на приходите при отсъствие на частна корупция са сравнително малко за съвкупността като цяло, но в това отношение се открояват по-специално отрасъл услуги и средните и големите предприятия. В тези подразделения на бизнеса е налице значителен относителен дял на служителите, според които приходите по-скоро биха намалели (Таблица 28).

ФИГУРА 17. ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА КОНФЛИКТА НА ИНТЕРЕСИ ВЪРХУ БИЗНЕСА (%)

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Ръководителите на фирми отчитат наличието на **конфликт на интереси** в дейността на своите предприятия, но са по-скоро склонни да омаловажават неговото значение. Приблизително всеки пети отбелязва негативното въздействие на конфликта на интереси, докато останалата част от ръководителите на фирми по-скоро оценяват липсата на въздействие на този фактор върху дейността на фирмата (Фигура 17).

³⁵ Въпроси 34 и 36, Приложение 2.

Таблицы към Глава 6: Общи нагласи и оценки към частната корупция и корупционното поведение

**ТАБЛИЦА 26. ОЦЕНКИ ЗА ПОЛЕЗНОСТТА НА КОРУПЦИЯТА
ЗА РАЗВИТИЕ НА БИЗНЕСА (% , Q26)**

		Много полезна	Полезна	Не особено полезна	Изобщо не е полезна
Сектор	Индустрия	4,8%	4,8%	47,6%	42,9%
	Търговия	0,0%	10,0%	35,0%	55,0%
	Хотелиерство и ресторантьорство	0,0%	20,7%	22,4%	56,9%
	Услуги	0,0%	0,0%	9,1%	90,9%
Размер на фирмата	Микро (0-9)	0,8%	13,2%	29,5%	56,6%
	Малки (10-49)	0,0%	7,1%	14,3%	78,6%
	Средни и големи (50+)	0,0%	14,3%	71,4%	14,3%
Позиция във фирмата	Собственик/управител	1,0%	10,8%	24,5%	63,7%
	Служител	0,0%	12,5%	25,0%	62,5%
	Мениджмънт и счетоводство	0,0%	18,8%	50,0%	31,3%
Стаж във фирмата	До 5 год.	0,0%	7,8%	21,6%	70,6%
	5-10 год.	0,0%	7,7%	28,2%	64,1%
	10-20 год.	2,4%	26,2%	35,7%	35,7%
	20+ год.	0,0%	5,9%	47,1%	47,1%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 27. ПРИЕМЛИВОСТ НА КОРУПЦИЯТА, АКО Е ШИРОКО РАЗПРОСТРАНЕНА СРЕД СЛУЖИТЕЛИТЕ ВЪВ ФИРМАТА (% , Q28)

		Напълно приемлива	Приемлива	Не особено приемлива	Неприемлива
Сектор	Индустрия	0,0%	0,0%	22,7%	77,3%
	Търговия	3,4%	5,1%	33,9%	57,6%
	Хотелиерство и ресторантьорство	1,6%	6,6%	32,8%	59,0%
	Услуги	0,0%	0,0%	20,0%	80,0%
Размер на фирмата	Микро (0-9)	2,3%	4,6%	31,3%	61,8%
	Малки (10-49)	0,0%	0,0%	14,3%	85,7%
	Средни и големи (50+)	0,0%	14,3%	57,1%	28,6%
Позиция във фирмата	Собственик/управител	2,0%	2,0%	26,0%	70,0%
	Служител	0,0%	10,5%	36,8%	52,6%
	Мениджмънт и счетоводство	3,0%	9,1%	42,4%	45,5%
Стаж във фирмата	До 5 год.	2,0%	3,9%	23,5%	70,6%
	5-10 год.	2,4%	2,4%	24,4%	70,7%
	10-20 год.	2,4%	7,3%	46,3%	43,9%
	20+ год.	0,0%	5,6%	33,3%	61,1%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 28. ОЧАКВАНИЯ ЗА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЧАСТНАТА КОРУПЦИЯ ВЪРХУ ПРИХОДИТЕ В РАЗРЕЗ ПО ОТРАСЪЛ, ГОЛЕМИНА НА ФИРМАТА, ПОЗИЦИЯ И ТРУДОВ СТАЖ (% , Q34)

		Ще намалелят много	Ще намалелят малко	Ще останат същите	Ще се увеличат малко	Ще се увеличат много
Сектор	Индустрия	0,0%	0,0%	43,8%	50,0%	6,3%
	Търговия	0,0%	5,0%	65,0%	17,5%	12,5%
	Хотелиерство и ресторантьорство	0,0%	2,3%	65,1%	25,6%	7,0%
	Услуги	10,0%	20,0%	60,0%	0,0%	10,0%
Размер на фирмата	Микро (0-9)	0,0%	4,0%	61,6%	24,2%	10,1%
	Малки (10-49)	0,0%	0,0%	85,7%	14,3%	0,0%
	Средни и големи (50+)	33,3%	33,3%	0,0%	33,3%	0,0%
Позиция във фирмата	Собственик/управител	0,9%	4,6%	61,5%	23,9%	9,2%
	Служител	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	Мениджмънт и счетоводство	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Стаж във фирмата	До 5 год.	2,9%	2,9%	65,7%	22,9%	5,7%
	5-10 год.	0,0%	3,3%	56,7%	26,7%	13,3%
	10-20 год.	0,0%	7,1%	57,1%	28,6%	7,1%
	20+ год.	0,0%	6,3%	68,8%	12,5%	12,5%

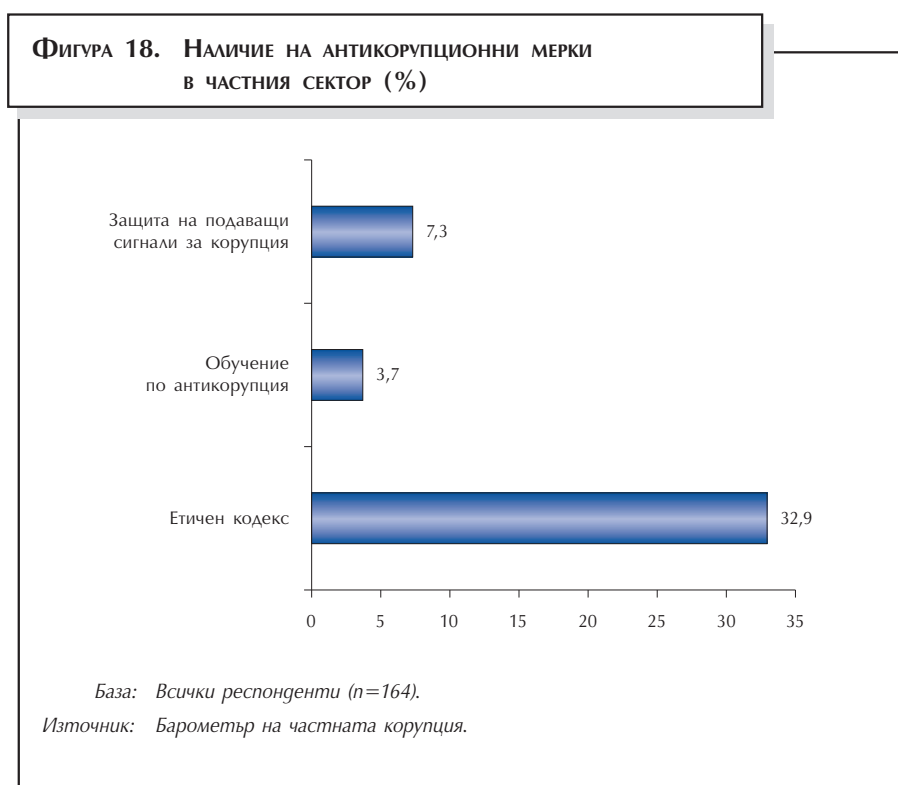
База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

7. ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА КОРУПЦИЯТА

Антикорупционни мерки в частния сектор³⁶

Антикорупционните мерки могат да се разделят на две категории: „твърди“, които засягат начина на разпределение на дискреционна власт и системите за контрол върху това разпределение, и „меки“, които се отнасят до въздействие върху представите на служителите и обучението им в дейности и мерки, които препятстват тяхното участие в корупционни отношения.

Сред оценяваните „меки“ антикорупционни мерки, най-широко разпространен сред фирмите е т.нар. етичен кодекс, т.е. система от правила за извършване на дейностите във фирмата, контакти с клиенти и доставчици. В 32,9 % от фирмите е налице етичен кодекс (Фигура 18), като в около 70 % от случаите на наличен кодекс той се спазва от служителите на фирмата. Другите две „меки“ антикорупционни мерки са значително по-слабо разпространени – специална защита на подаващите сигнали за корупция (7,3 %) и обучение по антикорупция (3,7 %) от фирмите.

Сравнително слабото разпространение на изброените антикорупционни мерки може да се обясни с **преобладаващо утилитарното отношение към корупцията в частния сектор** и все още липсващото противодействие на корупционните отношения.

Ефективност на типовете антикорупционни политики³⁷

По отношение на относителната ефективност на различни антикорупционни мерки **налагащото се предпочитание на ръководствата на фирми е към т.нар. „твърди“ мерки**, т.е. политики и мерки на фирмата, които утвърждават системата на делегиране на власт и

³⁶ Въпроси 30 и 31, Приложение 2.

³⁷ Въпрос 29, Приложение 2.

правомошия във фирмата от принципала към агентите (служителите) и системата за контрол и санкции за спазването на утвърдените в тази връзка правила. В този смисъл като относително най-ефективна е мярката „прекратяване на договорите за наемане на нарушителите“ следвана от мярката „развитие на вътрешна система за контрол“ (Таблица 29). Като най-малко ефективни се оценяват т.нар. „меки“ антикорупционни мерки като обучение, гореща линия за анонимни сигнали и др.

В зависимост от сектора и размера на фирмата, структурата на предпочитанията е подобна (Таблица 30, Таблица 31). Явен приоритет във всички сектори и за всички размери на фирмата има мярката „прекратяване на договорите за наемане на нарушителите“. Заедно с други мерки, получили сравнително високи оценки за относителна ефективност е явно предпочитанието на всички фирми към установяване на поддържане на контрол и ред в дейностите на фирмата, което вероятно говори за желание да се преодолеят наблюдаваните от самите ръководства дефицити в това отношение.

Таблицы към Глава 7: Противодействие на корупцията

ТАБЛИЦА 29. СРАВНИТЕЛНИ ОЦЕНКИ ЗА ЕФЕКТИВНОСТТА НА АНТИКОРУПЦИОННИ ПОЛИТИКИ (% , Q29)

		Относителен дял (на база случаи)
Q29_1	Намаляване на свободата на преценка на служителя	7,3%
Q29_2	Разработване на система за вътрешен контрол	31,1%
Q29_3	Наказване на нарушителите чрез прекратяване на трудовите договори	53,0%
Q29_4	Наказване на нарушителите чрез намаляване на заплатите, понижаване в длъжност и др.	16,5%
Q29_5	Обучение по етика на всички служители	16,5%
Q29_6	Декларация за (финансови) интереси	22,6%
Q29_7	Контрол на достъпа (посредници, доставчици)	22,0%
Q29_10	Приемане на етичен кодекс и/или инструкции	7,9%
Q29_11	Стандартна система за мониторинг и оценка на дейностите	8,5%
Q29_12	Създаване на анонимна гореща линия	23,8%
Q29_13	Нито едно от изброените	9,1%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

Таблица 30. Сравнителни оценки за ефективността на антикорупционни политики в разрез по сектори (% , Q29)

	Индустрия	Търговия	Хотелиерство и ресторантьорство	Услуги
Намаляване на свободата на преценка на служителя	4,3%	8,1%	6,0%	16,7%
Разработване на система за вътрешен контрол	30,4%	43,5%	17,9%	41,7%
Наказване на нарушителите чрез прекратяване на трудовите договори	60,9%	51,6%	49,3%	66,7%
Наказване на нарушителите чрез намаляване на заплатите, понижаване в длъжност и др.	8,7%	17,7%	17,9%	16,7%
Обучение по етика на всички служители	21,7%	16,1%	14,9%	16,7%
Декларация за (финансови) интереси	13,0%	29,0%	20,9%	16,7%
Контрол на достъпа (посредници, доставчици)	43,5%	24,2%	16,4%	0,0%
Приемане на етичен кодекс и/или инструкции	13,0%	4,8%	6,0%	25,0%
Стандартна система за мониторинг и оценка на дейностите	4,3%	19,4%	1,5%	0,0%
Създаване на анонимна гореща линия	47,8%	17,7%	22,4%	16,7%
Нито едно от изброените	0,0%	6,5%	14,9%	8,3%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ТАБЛИЦА 31. СРАВНИТЕЛНИ ОЦЕНКИ ЗА ЕФЕКТИВНОСТТА НА АНТИКОРУПЦИОННИ ПОЛИТИКИ В РАЗРЕЗ ПО РАЗМЕР НА ФИРМАТА (% , Q29)

	Микро (0-9)	Малки (10-49)	Средни и големи (50+)
Намаляване на свободата на преценка на служителя	7,7%	0,0%	14,3%
Разработване на система за вътрешен контрол	30,1%	42,9%	28,6%
Наказване на нарушителите чрез прекратяване на трудовите договори	53,1%	42,9%	71,4%
Наказване на нарушителите чрез намаляване на заплатите, понижаване в длъжност и др.	18,2%	0,0%	14,3%
Обучение по етика на всички служители	16,1%	28,6%	0,0%
Декларация за (финансови) интереси	24,5%	7,1%	14,3%
Контрол на достъпа (посредници, доставчици)	21,7%	28,6%	14,3%
Приемане на етичен кодекс и/или инструкции	7,0%	7,1%	28,6%
Стандартна система за мониторинг и оценка на дейностите	7,7%	7,1%	28,6%
Създаване на анонимна гореща линия	26,6%	0,0%	14,3%
Нито едно от изброените	7,0%	28,6%	14,3%

База: Всички респонденти (n=164).

Източник: Барометър на частната корупция.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Възможността определен тип действия вътре в частния сектор да се разглеждат като корупция произтича от особените структури на фирмите като колективни актьори. В повечето случаи наетите служители на фирмите получават от своите ръководители дискреционна власт; нерядко някои служители се възползват от това и сключват сделки за себе си в ущърб на фирмата, като по този начин злоупотребяват с предоставената им частна дискреционна власт.

Корупцията в частния сектор в България е често срещано явление. Основен проблем е наличието на пазара на неконкурентни практики. За тях спомагат както механизмите на държавна регулация и начинът на тяхното прилагане, така и трайно установилите се в бизнес сектора пазарни практики, които имат за цел да **елиминират или ограничат принципа на свободната конкуренция**. Тези практики се налагат чрез различни методи като корупция и специално чрез нелегитимни споразумения за неконкуриране се оказват сравнително широко разпространение в частния сектор.

Основното, което характеризира разпространението на частната корупция (т.е. отношенията между фирми в частния сектор и отношенията служител – фирма) е, че повечето форми на корупция (с изключение на измамите от страна на служители) се срещат много често или често – в половината до две трети от фирмите. Като най-често срещани са корупционните сценарии „непотизъм и конфликт на интереси при търгове“ и „даване на подкупи от посреднически фирми“ (в две трети от фирмите). В тази доминирана от корупционни практики на фирмено равнище среда вероятността от разкриване и санкция е сравнително ниска, и в този смисъл много от корупционните сделки на фирмите и техните служители остават ненаказани.

Данните за **конкретен опит на ръководителите на фирми с корупционен натиск** показват, че той е **значителен**. Приблизително всеки пети ръководител на фирма е чувал, че на някого във фирмата са предлагани подкупи от представители на друга фирма през последната година. Наличието на частна корупция в подобни размери съществено изкривява пазарната среда, налага масово прилагане на практики, които рушат нормалната пазарна конкуренция, и в крайна сметка води до влошаване на ефективността на фирмите.

Доколкото става дума за явление, което се разпростира върху дейностите в частния сектор е очевидно, че намесата на държавата е ограничена. Нейната роля опира до действия и политики в няколко основни области:

Първо, полагане на **повишени усилия за поддържане на законността и спазването на правилата в бизнес сектора**. Най-често срещаните практики, свързани с частна корупция, представляват икономически престъпления, които следва да се идентифицират и санкционират от правоприлагащите органи. Сътрудничеството между фирмите и органите на правоприлагането в това отношение е затруднено поради незаинтересоваността на съответните институции и интересът на фирмите да не правят свои проблеми, в това число случаи на икономическа престъпност, публично достояние.

Второ, ролята на държавата в **поддържане на средата за конкуренция** в бизнес сектора е незаменима. В това отношение следва да се усъвършенства работата по **противодействие на опитите за картелизация и монополизация** на определени сектори. Опитът до момента в това отношение е противоречив и оскъден, а усилията чрез държавата да се налагат картелни и други споразумения са нещо постоянно.

Трето, спазването на различни стандарти и правила за работа поставя на постоянно изпитание **контролната система на държавата**. Често блокирането на контролната система от определени фирми е основен начин за постигане на привилегии и пазарни предимства. В това отношение е необходимо да се обърне особено внимание на отношенията бизнес – държава като основен начин да се подобрява средата за правене на бизнес.

От гледна точка на частната корупция важна е и **саморегулацията**, вкл. ролята на бизнес асоциациите, които биха могли да подпомогнат своите членове в идентифициране и противодействие на постоянно възникващите нелегитимни практики:

Първо, за фирмите и техните ръководства е назряла необходимостта да реагират адекватно и с нужната сериозност на проявите на корупционни отношения в собствените им организации. Практиката показва, че твърде често корупцията остава вътрешен за фирмата проблем, който преднамерено се омаловажава поради две основни причини. От една страна е широко разпространено схващането „всички/и други правят така”, т.е. това е проблем, с който никой не е в състояние да се справи. От друга, публичното обсъждане на корупционни проблеми във фирмите се разглежда като репутационна щета, която следва да се минимизира с цел запазване доверието на пазара и клиентите. Разкъсването на тези вериги от противоречия е важна функция на бизнес асоциациите, които би следвало да имат водеща роля във формирането на отношение на непримиримост към различни форми на частна корупция.

Второ, очевидна е невъзможността и/или неспособността на много фирми адекватно да диагностицират и противодействат на корупционни прояви на свои служители. В това отношение бизнес асоциациите би следвало да разработват и предлагат на своите членове образователни материали за методите за идентифициране на корупционни действия и рискове, и съответно основните начини за тяхното преодоляване.

Трето, необходимо е бизнес асоциациите да разработят модели, улесняващи докладването на корупционни действия във фирмите, в това число механизми на защита на подалите сигнали за корупция.

Четвърто, бизнес асоциациите могат да имат важна инструментална роля при разработването и приемането на фирмено равнище на етични кодекси на поведение. Това би повишило доверието в рамките на фирмите и би подпомогнало фирмите да усъвършенстват своите вътрешни правила за работа и отчетност.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1. ДАННИ И МЕТОДИ

Емпиричната информация на *Барометъра на частната корупция* се основава на следните специфични моменти:

Въпросник: обхваща 36 затворени въпроса. Някои от въпросите са сложно съставни (включват подвъпроси) и поради това общият брой на променливите (с изключение на служебните променливи) е 105.

Метод на изследване: Избраният основен метод на изследване е онлайн анкета. Случайно избраните респонденти получават и-мейл с линк към проучването и покана за участие, и самостоятелно попълват отговорите на въпросите. Очакваната възвращаемост на изпратените линкове на случайно избраните в извадката фирми, поне що се отнася до България, бе ниска. В този смисъл бе разработена методика за допълнително събиране на информация, която се основава на интервю – телефонно или лице-в-лице. Общият брой на респондентите по различните методи е следният:

Използвани методи	Брой
Изпратени онлайн анкети	2014
Попълнени онлайн въпросници	16
Допълнителни интервюта	148
Общо изследвани респонденти:	164

Методиката на изследване предполагаше респонденти във всяка попаднала в извадката фирма да бъдат ръководителят (собственикът) на фирмата или членове на ръководството на фирмата. В голяма степен това изискване е изпълнено: преобладаващият брой респонденти (67,7 %) в изследването са ръководители/собственици на фирми. Останалата част от респондентите са посочили, че заемат позиции в ръководството на фирмите – главен счетоводител, директор на отдел, финансов директор, директор по продажби и маркетинг, и др.

Основна извадка: състои се от 2014 предприятия. Генералната съвкупност, от която е излъчена извадката, са всички фирми, регистрирани на територията на град София от секторите индустрия, услуги, търговия и ресторантьорство и хотелиерство. Структурата на извадката и генералната съвкупност са следните:

ТАБЛИЦА 32. СТРУКТУРА НА ФИРМИТЕ ПО СЕКТОРИ И ГОЛЕМИНА В ГРАД СОФИЯ

Сектор	Микро (0-9)	Малки (1-49)	Средни и големи (50+)	Общо	%
Индустрия	13 552	2 245	665	16 462	15%
Услуги	45 196	2 775	699	48 670	43%
Търговия	37 305	2 783	464	40 552	36%
Ресторантьорство и хотелиерство	5 685	981	159	6 825	6%
Общо:	101 738	8784	1987	112 509	100%

ТАБЛИЦА 33. СТРУКТУРА НА ФИРМИТЕ В ИЗВАДКАТА НА ПИЛОТНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Сектор	Микро (0-9)	Малки (1-49)	Средни и големи (50+)	Общо	%
Индустрия	241	40	12	293	15%
Услуги	804	50	13	867	43%
Търговия	664	50	10	724	36%
Ресторантьорство и хотелиерство	102	18	10	130	6%
Общо:	1 811	158	45	2 014	100%

Изпълнение на извадката. Поради ниската възвръщаемост на използвания метод на изследване (онлайн анкета), пилотната фаза на изследването предполагаше на излъчените в извадката фирми да се изпращат допълнителни покани за участие с цел увеличаване на възвръщаемостта. Поради сравнително слабата ефективност на този метод бе решено допълнителните покани за участие да бъдат реализирани чрез обаждане по телефона. На съгласилите се да участват фирми бяха предлагани две допълнителни възможности – провеждане на телефонно интервю или провеждане на интервю лице-в-лице. Прозвъняването на невзели участие в онлайн анкетата фирми обхвана (поради ниската възвръщаемост) практически всички фирми от излъчената извадка. Това формира втора извадка (извадка в извадката). Необходимостта практически да се дублира основната извадка наложи фирмите, с които ще се осъществи повторен контакт, също да бъдат подбрани случайно, като по този начин се осигури случайно разпределение на респондентите по сектори и типове фирми. Разпределението на фирмите в изпълнената извадка е до голяма степен подобно на структурата на фирмите от съответните сектори в генералната съвкупност и изпълнената извадка:

**ТАБЛИЦА 34. БРОЙ ФИРМИ ПО ГОЛЕМИНА И СЕКТОР
В ИЗПЪЛНЕНАТА ИЗВАДКА**

Сектор	Микро (0-9)	Малки (10-49)	Средни и големи (50+)	Общо	%
Индустрия	18	3	2	23	14%
Търговия	55	5	2	62	38%
Хотелиерство и ресторантьорство	62	4	1	67	41%
Услуги	8	2	2	12	7%
Общо:	143	14	7	164	100%

Този резултат до голяма степен се дължи на процедурата за случаен подбор в т.нар. допълнителна извадка (фирми, с които е осъществено повторен контакт), тъй като равнището на възвращаемост при онлайн анкета в България се оказва твърде ниско (по-малко от 1 %). Реализираният случаен подбор на единиците за изследване дават основание да се смята, че информацията е представителна за фирмите от изброените сектори в София. Сравнително малкият обем на изпълнената извадка (164) обаче не позволява прекалено детайлен анализ на данните, а оценените показатели са обременени със сравнително голяма статистическа грешка.

Основните резултати се основават на разработената система от индикатори. В този смисъл анализът не може да надхвърли ограниченията, вградени в тези индикатори и главно това, че използваният модел има описателен характер и няма за цел да обясни определени действия и нагласи. По-скоро целта е да се добие представа за степента на проявление на различни форми на частна корупция сред фирми с различен размер и фирми в различни сектори на стопанството.

С цел осигуряване на връзка между интерпретираните в анализа показатели и реално зададените на респондентите въпроси, в приложените таблици и графики са посочени конкретните номера на използваните въпроси. Целият въпросник, използван в изследването, е представен в *Приложение 2*.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2. ВЪПРОСНИК

„БАРОМЕТЪР НА ЧАСТНАТА КОРУПЦИЯ“

СОФИЯ, юли-август 2017 г.

Q1. ИКОНОМИЧЕСКИ СЕКТОР *(Моля, изберете само един отговор)*

1. Промисленост
2. Търговия
3. Услуги
4. Хотелиерство и ресторантьорство

Q2. БРОЙ ЗАЕТИ ВЪВ ФИРМАТА *(Моля, изберете само един отговор)*

1. 1-9
2. 10-49
3. 50 и повече

Q3. ПОЛ:

1. Мъж
2. Жена

Q4. ВЪЗРАСТ години

Q5. ДЛЪЖНОСТ ВЪВ ФИРМАТА

1. Собственик/Управител
2. Наемен служител
3. Друго *(посочете)*

Q6. ОТ КОЛКО ГОДИНИ РАБОТИТЕ ВЪВ ФИРМАТА? *(Само един отговор)*

1. По-малко от 6 месеца	2. 4-5 години
3. 6 месеца – 1 година	4. 5-10 години
5. 1-2 години	6. 10-15 години
7. 2-3 години	8. 15-20 години
9. 3-4 години	10. Повече от 20 години

Q7. КОИ ОТ СЛЕДНИТЕ ДЕЙНОСТИ СЕ ИЗВЪРШВАТ ВЪВ ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, В КОЯТО РАБОТИТЕ? (Възможни са повече отговори)

1. Обществени поръчки
2. Търговия на дребно/търговия на едро
3. Контрол и/или мониторинг
4. Човешки ресурси
5. Нито едно от изброените
6. Друго (посочете)

Q8. АКО ДАДЕНО ЛИЦЕ ВИ ПРЕДЛОЖИ ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ, ЗА ДА МУ ПОМОГНЕТЕ ДА СКЛЮЧИ СДЕЛКА, КОЯТО НЕ Е ДОБРА ЗА ВАШАТА ФИРМА, КАКВО БИХТЕ НАПРАВИЛИ? (Само един отговор)

1. Бих приел. Всеки го прави.
2. Ще приема, само ако това лице е роднина или мой приятел.
3. Не бих приел, ако сделката означава нарушаване на законите/правилата.
4. Не бих приел, не одобрявам морално този тип поведение.
5. Не знам/Предпочитам да не отговоря.

Q9. АКО ДАДЕНО ЛИЦЕ ВИ ПРЕДЛОЖИ ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ, ЗА ДА МУ ПОМОГНЕТЕ ДА СКЛЮЧИ СДЕЛКА, КОЯТО Е ДОБРА ЗА ВАШАТА КОМПАНИЯ, КАКВО БИХТЕ НАПРАВИЛИ? (Само един отговор)

1. Бих приел. Всеки го прави.
2. Ще приема, само ако това лице е роднина или приятел.
3. Не бих приел, ако сделката означава нарушаване на законите/правилата.
4. Не бих приел, аз не одобрявам морално такъв тип поведение.
5. Не знам/Предпочитам да не отговоря.

Q10. СПОРЕД ВАС, КОЛКО ЧЕСТО ВСЯКО ОТ СЛЕДНИТЕ ДЕЙСТВИЯ СЕ СРЕЩА В НАШАТА СТРАНА? (По един отговор на всеки ред)

		Много често	Често	Рядко	Никога	Не знае/ Не отговорил
10.1	Политиците вземат решения в замяна на пари или услуги за тях или техни приятели	1	2	3	4	9
10.2	Държавни служители вземат решения в замяна на пари или услуги за тях или техни приятели	1	2	3	4	9
10.3	Клиентелизъм: използването на власт (публична или частна) в полза на приятели или членове на дадена политическа мрежа	1	2	3	4	9
10.4	Мрежи на политическия и икономическия елит си правят взаимни услуги чрез използването на ресурси или лобистко законодателство	1	2	3	4	9

Q11. КАКЪВ ТИП ПРЕСТЪПЛЕНИЯ СМЯТАТЕ ЗА НАЙ-РАЗПРОСТРАНЕНИ В БЪЛГАРИЯ?
(Възможни са повече отговори)

01. Измами	08. Заплахи
02. Фалшификации	09. Убийства
03. Корупция	10. Кражба на интелектуална собственост
04. Наркотици и проституция	11. Екологична престъпност
05. Пране на пари	12. Нито едно от посочените по-горе
06. Рекет и изнудване	13. Не знае/Не отговорил
07. Сив сектор на пазара на труда	

Q12. ВИЕ ЛИЧНО, ЗНАЕТЕ ЛИ ЗА СЛУЧАИ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ 12 МЕСЕЦА, КОГАТО НА НЯКОГО СА ПРЕДЛАГАНИ ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ, ЗА ДА СКЛЮЧИ СДЕЛКА ЗА СВОЯТА ФИРМА?

1 Да	↓ Продължете с Q13
2 Не	→ Преминете на Q14

Q13. КАКЪВ ВИ Е ТОЗИ ЧОВЕК, НА КОГОТО СА ПРЕДЛАГАНИ ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ?
(Възможни са повече отговори ако случаете, които знаете са повече от един)

1. Приятел
2. Познат
3. Колега
4. Роднина
5. Друг (посочете)

За ВСИЧКИ

Q14. СПОРЕД ВАС, РЕГУЛАЦИИТЕ В НАШАТА СТРАНА ОГРАНИЧАВАТ ЛИ РАЗВИТИЕТО НА ВАШИЯ БИЗНЕС? (Само един отговор)

1. Твърде много
2. Много
3. Не особено много
4. Не ограничават
9. Не знае/Не отговорил

Q15. КАК ОЦЕНЯВАТЕ РИСКА ОТ ЧАСТНА КОРУПЦИЯ В БИЗНЕС СЕКТОРА, В КОЙТО Е ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ? (Само един отговор)

1. Много голям
2. Голям

3. Несъществен
4. Няма никакъв риск
9. Не знае/Не отговорил

НЕ ЧЕТЕТЕ (пояснение):

Частната корупция се отнася до корупционни сделки между юридически лица, които са извън публичния сектор. Тя се случва когато управител или служител, който има определена власт върху дадена дейност/функция или определена отговорност в частна фирма/компания, действа в нарушение на своите задължения и отговорности в фирмата по начин, който вреди на интересите на фирмата с цел да облагодетелства себе си или друг човек или организация.

Q16. В ДЕЙНОСТИТЕ НА ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ, КОЛКО ЧЕСТО ВЪНШНИ ЗАИНТЕРЕСОВАНИ СТРАНИ (НАПР. КЛИЕНТИ, ПОСРЕДНИЦИ И Т.Н.), ПОКАЗВАТ ВЪЗМОЖНОСТТА ДА СЕ ПРЕДЛОЖАТ ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ В ЗАМЯНА НА ПРЕФЕРЕНЦИАЛНО ОТНОШЕНИЕ? (Само един отговор)

1. Много често
2. Често
3. Рядко
4. Никога
9. Не знае/Не отговорил

Q17. ВЪВ ВЪТРЕШНИТЕ ОТНОШЕНИЯ ВЪВ ВАШАТА ФИРМАТА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ КОЛКО ЧЕСТО НЯКОЙ Е ПОКАЗВАЛ ВЪЗМОЖНОСТТА ДА ПРЕДЛОЖИ ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ В ЗАМЯНА НА ПРЕФЕРЕНЦИАЛНО ОТНОШЕНИЕ? (Само един отговор)

1. Много често
2. Често
3. Рядко
4. Никога
9. Не знае/Не отговорил

Q18. СПОРЕД ВАС, КАКВА Е ВЕРОЯТНОСТТА СЛУЖИТЕЛ, ОТГОВАРЯЩ ЗА СЛЕДНАТА ДЕЙНОСТ, ДА ПРИЕМЕ ИЛИ ПОИСКА ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ? (По един отговор на всеки ред)

		Много често	Често	Рядко	Никога	НЗ/НО
18.1	Обществени поръчки	1	2	3	4	9
18.2	Търговия на дребно/търговия на едро	1	2	3	4	9
18.3	Контрол и/ или мониторинг	1	2	3	4	9
18.4	Човешки ресурси	1	2	3	4	9
18.5	Друга дейност (каква)	1	2	3	4	9

Q19. ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ 12 МЕСЕЦА ВЪВ ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ ЧУВАЛИ ЛИ СТЕ НА НЯКОЙ ДА БЪДЕ ПРЕДЛОЖЕНА РАБОТА В ЗАМЯНА НА ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ?

1. Да
2. Не

Q19B. А ПОЗНАВАТЕ ЛИ НЯКОЙ, ОТ КОГОТО ТОВА Е БИЛО ИСКАНО?

1. Да
2. Не

Q20. ВЪВ ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ КОЛКО ЧЕСТО СТЕ ЧУВАЛИ ЗА НЯКОЙ, КОЙТО (По един отговор на всеки ред)

		Много често	Често	Рядко	Никога	НЗ/НО
20.1	... да е предлагал пари, подаръци или услуги в замяна на услуга	1	2	3	4	9
20.2	... не е предложил пряко, но е показал възможността да се даде нещо (напр. пари, подаръци или услуги) в замяна на услуга	1	2	3	4	9
		↓ Ако е отбелязан <u>поне един</u> код „1, 2 ИЛИ 3“ на 20.1 и/или на 20.2 в горната таблица ↓ Продължете с Q21		→ Преминете на Q22 Ако в горната таблица <u>няма</u> посочен нито един код „1, 2 ИЛИ 3“		

Q21. В ПОСЛЕДНИЯ СЛУЧАЙ, ПРЕДЛОЖЕНИЕТО ДА СЕ ДАДЕ НЕЩО ДИРЕКТНО ОТ ЧОВЕКА ЛИ БЕШЕ НАПРАВЕНО ИЛИ ОТ ПОСРЕДНИЦИ? (Само един отговор)

1. Директно
2. Чрез посредници

За ВСИЧКИ

Q22. В ДЕЙНОСТТА НА ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ, ЧУВАЛИ ЛИ СТЕ ЗА НЯКОЙ, НА КОГОТО СА ПРЕДЛОЖЕНИ ПАРИ, ПОДАРЪЦИ ИЛИ УСЛУГИ, ЗА ДА ГЛАСУВА ПО ОПРЕДЕЛЕН НАЧИН?

1	Да	↓ Продължете с Q23
2	Не	→ Преминете на Q24

Q23. КАКЪВ БЕШЕ ТОЗИ ЧОВЕК? (Възможни са повече отговори, ако познавате повече от един такъв човек)

1. Приятел
2. Познат
3. Колега
4. Роднина
5. Друг (посочете)

За ВСИЧКИ

Q24. СПОРЕД ВАС, КОЛКО ЧЕСТО СЕ СЛУЧВА ВСЯКО ЕДНО ОТ СЛЕДНИТЕ НЕЩА:
(По един отговор на всеки ред)

		Много често	Често	Рядко	Никога	НЗ/НО
24.1	Служител, отговарящ за поръчките или покупките, да получи пари или стоки в замяна на даването на поръчка	1	2	3	4	9
24.2	Посредническа компания, вместо да препоръча най-доброто и най-евтиното решение, предлага друго (друга фирма), която от своя страна връща обратно пари на посредническата компания	1	2	3	4	9
24.3	Служител, отговарящ за възлагането на поръчки или за закупуване на стоки и услуги, дава поръчката на свой близък приятел или роднина	1	2	3	4	9
24.4	Служител, отговарящ за управлението на складовете, прави неверни записи и вместо да съхранява стоките, ги препродава	1	2	3	4	9
24.5	Дадена компания предлага пари, услуги или подаръци на купувач от клиентска компания, за да получи услуги в бъдеще	1	2	3	4	9
24.6	Дадена компания предлага пари, услуги или подаръци на служителите на финансова институция, за да получи благоприятни условия за кредитиране или финансови улеснения	1	2	3	4	9

		Много често	Често	Рядко	Никога	НЗ/НО
24.7	Компания предлага пари, услуги или подаръци на служителите на конкурент, за да получи стратегическа или търговска информация (например: за нови продукти; списък с клиенти; условия, предложени от конкуренти на търг; бъдещи инвестиции)	1	2	3	4	9
24.8	Дадена компания предлага пари, услуги или подаръци на независими специалисти със специфични контролни функции (например: консултанти, одитори), за да ги убеди да извършат действия, противоречащи на техните задължения	1	2	3	4	9
24.10	Който иска/дава подкупи бива разкрит	1	2	3	4	9
24.11	Който иска/дава подкупи бива санкциониран	1	2	3	4	9
24.12	При участие в корупция, дадена компания търпи финансови загуби	1	2	3	4	9
24.13	При участие в корупция, дадена компания губи репутацията си	1	2	3	4	9
24.14	Даването/получаването на подкупи влияе отрицателно върху кариерата на даден служител	1	2	3	4	9

Q25. КОИ ОТ СЛЕДНИТЕ ФАКТОРИ СМЯТАТЕ ЗА СЕРИОЗНА ПРЕЧКА ЗА НАВЛИЗАНЕТО/РАЗВИТИЕТО НА ВАШАТА ФИРМА НА ПАЗАРА? (До 2 отговора)

01. Неконкурентни практики	07. Политическа нестабилност/Несигурност
02. Инфраструктура	08. Улична престъпност/Кражби/Безпорядък (хаос)
03. Данъци и регулации	09. Валутен курс
04. Функциониране на съдебната система	10. Инфлация
05. Достъп до финанси	11. Корупция
06. Организирана престъпност/мафия	12. Нито едно от посочените

Q26. СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ В ОПРЕДЕЛЕНИ СИТУАЦИИ, ЧАСТНАТА КОРУПЦИЯ МОЖЕ ДА БЪДЕ ПОЛЕЗНА ЗА УСКОРЯВАНЕ НА БИЗНЕСА НА ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ? (Само един отговор)

1. Много полезна
2. Полезна
3. Не особено полезна

- 4. Изобщо не може да бъде полезна
- 9. Не знае/Не отговорил

Q27. БИХТЕ ЛИ ЧУВСТВАЛИ ПО-МАЛКА ВИНА, АКО ПОВЕДЕНИЕ, КОЕТО НАРУШАВА ВАШИТЕ ЗАДЪЛЖЕНИЯ ВЪВ ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ СЕ ИЗИСКВА ОТ ВИСШЕСТОЯЩ? (Само един отговор)

- 1. Много виновен
- 2. Виновен
- 3. Не особено виновен
- 4. Никаква вина
- 9. Не знае/Не отговорил/НЯМАМ ВИСШЕСТОЯЩИ

Q28. СПОРЕД ВАС, ДОКОЛКО ПРИЕМЛИВО БИ БИЛО ПОВЕДЕНИЕ, КОЕТО НАРУШАВА ПРАВИЛАТА НА ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ, АКО ВСИЧКИ ОСТАНАЛИ УЧАСТВАТ? (Само един отговор)

- 1. Напълно приемливо
- 2. Приемливо
- 3. Не особено приемливо
- 4. Изобщо не е приемливо
- 9. Не знае/Не отговорил

Q29. СПОРЕД ВАС, КОИ ОТ СЛЕДНИТЕ ДЕЙСТВИЯ БИХА БИЛИ ЕФЕКТИВНИ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА КОРУПЦИЯТА? (Възможни са до 3 отговора)

01. Намаляване на свободата на преценка на служителя	11. Контрол на достъпа (посредници, доставчици)
02. Разработване на система за вътрешен контрол	07. Приемане на етичен кодекс и/или инструкции
03. Наказване на нарушителите чрез прекратяване на трудовите договори	12. Стандартна система за мониторинг и оценка на дейностите
04. Наказване на нарушителите чрез намаляване на заплатите, понижаване в длъжност и др.	10. Създаване на анонимна гореща линия
05. Обучение по етика на всички служители	13. Нито едно от изброените
06. Декларация за (финансови) интереси	

Q30. ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ ИМА ЛИ КОДЕКС НА ПОВЕДЕНИЕ, КОЙТО СЕ ОТНАСЯ ЗА ВСИЧКИ СЛУЖИТЕЛИ (И ПОСРЕДНИЦИ)?

1	Да	↓ Продължете с Q31
2	Не	→ Преминете на Q32

Q31. СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ ТОЗИ КОДЕКС СЕ СПАЗВА ОТ ВСИЧКИ СЛУЖИТЕЛИ НА ВАШАТА ФИРМА?

1. Да
2. Не

За ВСИЧКИ

Q32. ИМА ЛИ ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ ПРОГРАМА ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО АНТИКОРУПЦИЯ НА СЛУЖИТЕЛИТЕ СИ?

1. Да
2. Не

Q33. ИМА ЛИ ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ СИСТЕМА ЗА ЗАЩИТА НА ХОРАТА, КОИТО ПОДАВАТ СИГНАЛИ ЗА КОРУПЦИЯ?

1. Да
2. Не

ВЪПРОСИ Q34 и Q35 СЕ ОТНАСЯТ САМО ЗА СОБСТВЕНИЦИ НА ФИРМИ: Q5=1

Q34. КАК БИХА СЕ ПРОМЕНИЛИ ГОДИШНИТЕ ПРИХОДИ НА ВАШАТА ФИРМА, АКО НЯМА ЧАСТНА КОРУПЦИЯ (МЕЖДУ ЧАСТНИ ЛИЦА)? (Само един отговор)

1. Ще намалелят много
2. Ще намалелят малко
3. Ще останат същите
4. Ще се увеличат малко
5. Ще се увеличат много

Q35. СПОРЕД ВАС, КОЛКО ЧЕСТО ФИРМИТЕ ОТ ВАШИЯ СЕКТОР СЕ ДОГОВАРЯТ ДА НЕ СЕ КОНКУРИРАТ? (Само един отговор)

1. Много често
2. Често
3. Рядко
4. Никога
9. Не знае/Не отговорил

За ВСИЧКИ

Q36. СПОРЕД ВАС, В КАКВА СТЕПЕН КОНФЛИКТЪТ НА ИНТЕРЕСИ ЗАСЯГА ДЕЙНОСТИТЕ НА ВАШАТА ФИРМА/ФИРМАТА, ЗА КОЯТО РАБОТИТЕ? (Само един отговор)

1. Засяга доста много
2. Засяга много
3. Не засяга особено
4. Изобщо не засяга
9. Не знае/Не отговорил

НЕ ЧЕТЕТЕ (пояснение):

Конфликт на интереси: ситуация, която може да подкопае безпристрастността на даден човек поради възможността неговите лични интереси да се сблъскат с професионалните му интереси.

ПУБЛИКАЦИИ НА ЦЕНТЪРА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДЕМОКРАЦИЯТА

Антикорупция: прилагане и оценка на антикорупционни мерки и политики (МАКПИ), С., 2017.

ISBN: 978-954-477-312-0

Завладяване на държавата: противодействие на административната и политическата корупция, С., 2016.

ISBN: 978-954-477-277-2

Мониторинг на антикорупцията в Европа. Свързване на оценката на политики с измерването на корупцията, С., 2015.

ISBN: 978-954-477-241-3

CSD Policy Brief No. 48: Антикорупционни мерки в правоохранителните институции, С., 2015.

CSD Policy Brief No. 46: Корупция и антикорупция в България (2013 – 2014 г.), С., 2014.

Антикорупционни политики срещу завладяването на държавата, С., 2014.

ISBN: 978-954-477-224-6

Тенденции в корупционната среда в България 2013 – 2014 г., С., 2014.

Заплахите за финансовите интереси на Европейския съюз: оценка на риска от злоупотреби при обществените поръчки и използването на европейските фондове, С., 2013.

ISBN: 978-954-477-212-3

Гражданското общество в България: от социално предприемачество до завладяване от държавата, С., 2013.

ISBN: 978-954-477-217-8

Престъпление без наказание: противодействие на корупцията и организираната престъпност в България, С., 2009.

ISBN: 978-954-477-157-7

CSD Brief No. 15: За еднакви правила и почтена конкуренция: ефективни политики за противодействие на сивата икономика и корупцията в България, С., 2008.

CSD Brief No. 13: Ефективни политики за противодействие на корупцията и организираната престъпност в България: закриване на безмитната търговия, С., 2008.

Антикорупционните реформи в България: основни резултати и рискове, С., 2007.

ISBN: 978-954-477-145-4

CSD Brief No. 11: Българският опит и измерването на корупцията в Европейския съюз, С., 2007.

Корупцията в здравеопазването в България, С., 2007.

ISBN: 978-954-477-153-9

Организираната престъпност в България: пазари и тенденции, С., 2007.

ISBN: 978-954-477-151-5

Корупцията при обществените поръчки: рискове и противодействие, С., 2006.

ISBN: 987-954-477-148-5

Антикорупционните реформи в България на прага на членството в Европейския съюз, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-137-9

ISBN-13: 978-954-477-137-9

Мониторинг на антикорупционните реформи, С., 2006.

ISBN-10: 954-477-143-3

ISBN-13: 978-954-477-143-0

Корупцията при данъчното облагане: предизвикателства пред данъчната политика и администрация, С., 2005.

ISBN: 954-477-131-X

Антикорупционните реформи в България, С., 2005.

ISBN: 954-477-128-1

Корупцията в 100 отговора. Второ преработено издание, С., 2004.

ISBN: 954-477-123-9

Партньори в престъпността: рисковете от симбиозата между сектора за сигурност и организираната престъпност в Югоизточна Европа, С., 2004.

ISBN: 954-477-114-X

Корупционни практики и превенция на корупцията: учебно помагало, С., 2004.

ISBN: 954-477-113-1

Антикорупция: Учебно помагало, С., 2003.

ISBN: 954-477-109-3

CSD Brief No. 2: Антикорупционните реформи в съдебната власт, С., 2003.

Програма за противодействие на корупцията в съдебната власт, С., 2003.
ISBN: 954-477-107-7

CSD Brief No. 1: Корупцията във висшето образование, С., 2003.

Корупция и антикорупция, С., 2003.
ISBN: 954-477-102-6

Корупция, контрабанда и институционална реформа: трансграничната престъпност в България и дейността на митниците и МВР за нейното пресичане (2001 – 2002 г.), С., 2002.
ISBN: 954-477-100-X

Съдебна власт и корупция: съдии – власт и отговорност, С., 2000.
ISBN: 954-477-075-5

Противодействие на корупцията в местната власт, С., 2000.
ISBN: 954-477-074-7

Медиите срещу корупцията: пречки и рискове за разследващата журналистика, С., 2000.
ISBN: 954-477-091-7

Информационните технологии срещу корупцията, С., 2000.
ISBN: 954-477-072-0

Корупция и контрабанда: мониторинг и превенция, С., 2000.
ISBN: 954-477-077-1

Борба срещу корупцията и злоупотребите в публичната администрация, С., 2000.
ISBN: 954-477-068-2

Международни актове за противодействие на корупцията, С., 1999.
ISBN: 954-477-073-9

Корупцията в парламентарната практика и законодателния процес, С., 1999.
ISBN: 954-477-071-2

Икономическата цена на корупцията, С., 1999.
ISBN: 954-477-070-4

Измерване и наблюдение на корупцията: световната практика и българския опит, С., 1999.
ISBN: 954-477-069-0

